

พระไตรปิฎกมิใช่คัมภีร์เพียงเล่มเดียว
แต่เป็นคัมภีร์ชุดใหญ่ที่มีเนื้อหาถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์
ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยนิยมจัดแยกเป็น ๔๕ เล่ม
เพื่อหมายถึงเวลา ๔๕ พรรษาแห่งพุทธกิจ
นับรวมได้ถึง ๒๒,๓๗๕ หน้า (ฉบับสยามรัฐ)
หรือเป็นตัวอักษรประมาณ ๒๔,๓๐๐,๐๐๐ ตัว

The Pali Canon is not a single-volume scripture,
but an enormous set of scriptures containing as many as 84,000 textual units.
The version in Thai script is conventionally printed in 45 volumes,
signifying the 45 years of the Buddha's ministry,
with as many as 22,379 pages (in the Siamese official version)
or approximately 24,300,000 letters.

คำปรารภ

วารสาร *Manusya: Journal of Humanities* ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฉบับพิเศษ ๔, ๒๐๐๒ ว่าด้วยพระไตรปิฎก ได้ตีพิมพ์บทความของอาตมภาพเรื่อง “What a true Buddhist should know about the Pali Canon” (หน้า ๙๓-๑๓๒)

บทความข้างต้นนั้น เป็นคำแปลภาษาอังกฤษของเนื้อความที่เลือกมาจากข้อเขียนภาษาไทยของอาตมภาพ ๓ เรื่อง ผู้แปลคือ ดร.สมศีล ฌานวงศ์ ราชบัณฑิต และรองศาสตราจารย์แห่งสถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เลือกเนื้อความจากแหล่งทั้งสามนั้นมาจัดเรียงให้เป็นบทความที่สั้นลง แต่มีสาระจบสมบูรณ์ในตัว

บัดนี้ ผู้แปล โดยการสนับสนุนของคณะผู้ศรัทธา มีอาจารย์ภาววรรณ หมอกยา แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น ได้ขออนุญาตนำบทความดังกล่าวนี้มาพิมพ์เป็นเล่มต่างหาก ชื่อว่า *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้* เพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อาตมภาพขออนุโมทนา เพราะบทแปลที่จัดเรียงใหม่นี้เป็นประมวลความที่กระชับรัด จะเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎก ช่วยเสริมความเข้าใจในพระพุทธศาสนาได้พอสมควร

อนึ่ง เพื่อเสริมคุณค่าของหนังสือเล่มนี้ ผู้แปลได้นำเนื้อหาภาษาไทยที่สอดคล้องกันมาบรรจุลงไปด้วยในหน้าที่คู่กับฉบับแปล พร้อมทั้งปรับถ้อยความทั้งสองฉบับให้เข้ากัน จึงหวังว่า ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังจะได้รับประโยชน์เพิ่มขึ้นจากการอ่านเนื้อหาทั้งสองภาษาควบคู่กัน

พระธรรมปิฎก

๒๔ เมษายน ๒๕๔๖

สารบัญ

คำปรารภ	(๑)
บทคัดย่อ	๑
บทนำ	๓
พระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา	๓
พระพุทธพจน์: แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา	๔
พระไตรปิฎก: ข้อควรรู้เบื้องต้น	๕
ภาคหนึ่ง	๗
ความสำคัญของพระไตรปิฎก	๗
พระไตรปิฎกกับพระรัตนตรัย	๗
พระไตรปิฎกกับพุทธบริษัท ๔	๘
พระไตรปิฎกกับพระสังฆกรรม ๓	๙
พระไตรปิฎกกับไตรสิกขา	๑๐
สังคายนา: การซักซ้อมทบทวนพระพุทธพจน์	๑๒
การสังคายนาคืออะไร	๑๒
ปฐมสังคายนา	๑๔
กำเนิดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	๑๗
พระไตรปิฎกเกิดขึ้นได้อย่างไร?	๑๗
พระไตรปิฎกมีการรักษาสืบทอดมาถึงเราได้อย่างไร?	๑๙
พระไตรปิฎกที่มีการท่องจำมีความแม่นยำเพียงไร?	๒๒
พระไตรปิฎกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเล่า?	๒๔
ัญญุสังคิติและภายหลังจากนั้น	๒๗
ภาคสอง	๒๙
พระไตรปิฎกเข้ากันได้กับสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน	๒๙
การจัดหมวดหมู่คัมภีร์ในพระไตรปิฎก	๓๒
สรุปสาระของพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (เรียงตามลำดับเล่ม)	๓๔
พระวินัยปิฎก	๓๔
พระสุตตันตปิฎก	๓๖
พระอภิธรรมปิฎก	๔๔
อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลัง	๔๙
บัญญัติลำดับเล่มพระไตรปิฎกจับคู่กับอรรถกถา	๕๕
คัมภีร์สำคัญอื่นๆ	๖๓
บทสรุป	๖๕
บันทึกของผู้แปล	๗๐

บทคัดย่อ

พระไตรปิฎก คือคัมภีร์ที่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือพระธรรมวินัย สติอยู่ คำว่า *ติปิฎก* ในภาษาบาลีแปลว่า “ตะกร้า ๓ ใบ [ที่บรรจุคำสอน]” หมายถึงหลักคำสอนหมวดใหญ่ ๓ หมวด

เนื่องจากพระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างชัดเจนว่า พระธรรมวินัยจะเป็นศาสนา แทนพระองค์ภายหลังที่พระองค์ล่วงลับไปแล้ว พระไตรปิฎกจึงเป็นที่ที่ชาวพุทธยังสามารถเข้าเฝ้าพระศาสดาของตน และศึกษาพระปริยัติศาสตร์ แม้พระองค์จะเสด็จปรินิพพานไปกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตาม

การสังคายนาครั้งแรก ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการรวบรวมและจัดหมวดหมู่ พุทธพจน์ ได้จัดขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน เนื่องจากการดำเนินการโดยที่ประชุมพระอรหันตเถระ ๕๐๐ องค์ การสังคายนาครั้งนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทดังที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน ในระหว่างการสังคายนา เมื่อมีการลงมติยอมรับคำสอนส่วนใดแล้ว ที่ประชุมก็จะสวดพร้อมๆ กัน เนื้อหาที่สวดนี้จึงถือเป็นการรับรองว่าให้ใช้เป็นแบบแผนที่จะต้องทรงจำชนิดคำต่อคำเพื่อถ่ายทอดแก่ผู้อื่นและสืบทอดแก่อนุชน

คำสอนดังที่สืบทอดกันมาด้วยปากเปล่าเช่นนี้ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในคราวสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่จัดขึ้นในประเทศศรีลังกา เมื่อราวปี พ.ศ. ๔๖๐

หลังจากเวลาผ่านไป ๒,๕๐๐ ปีและภายหลังการสังคายนาครั้งสำคัญ ๖ ครั้ง พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เก่าแก่ที่สุด ดั้งเดิมที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด ที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน

ในฐานะที่เป็นแหล่งอ้างอิงชั้นสุดท้ายสูงสุด พระไตรปิฎกใช้เป็นมาตรฐานหรือเกณฑ์ตัดสินว่าคำสอนหรือวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของชาวพุทธทุกคนที่จะรักษาปกป้องพระไตรปิฎก ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการอยู่รอดของพระพุทธศาสนา และดังนั้นจึงหมายถึงต่อประโยชน์สุขของชาวโลกด้วย

หนังสือเล่มนี้จะบรรยายเรื่องราวทั่วไปเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ด้วยการกล่าวถึงปัญหาสำคัญๆ เช่น พระไตรปิฎกคืออะไร? ทำไมจึงมีความสำคัญมาก? การสังคายนาคืออะไร และดำเนินการอย่างไร? พระไตรปิฎกมีการรักษาสืบทอดมาถึงเราได้อย่างไร? มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโลกยุคปัจจุบันอย่างไร? นอกจากนี้ยังได้สรุปสาระโดยย่อของพระไตรปิฎกพร้อมทั้งกล่าวถึงคัมภีร์ประกอบอีกด้วย

บทนำ

พระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องพระไตรปิฎกต่อไป เราจำต้องแยกให้ออกระหว่างปรัชญากับศาสนา ปรัชญาเป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลเป็นสำคัญ และถกเถียงกันในเรื่องเหตุผลนั้นเพื่อสันนิษฐานความจริง เรื่องที่ถกเถียงหรือคิดหานั้นอาจจะไม่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ เช่น นักปรัชญาอาจจะถกเถียงกันว่า จักรวาลเกิดขึ้นเมื่อไรและจะไปสิ้นสุดเมื่อไร โลกจะแตกเมื่อไร ชีวิตเกิดขึ้นเมื่อไร เป็นต้น และนักปรัชญาก็ไม่จำเป็นต้องดำเนินชีวิตตามหลักการอะไร หรือแม้แต่ให้สอดคล้องกับสิ่งที่ตนคิด เขาคิดหาเหตุผลหาความจริงของเขาไป โดยที่ว่าชีวิตส่วนตัวอาจจะเป็นไปในทางที่ตรงข้ามก็ได้ เช่น นักปรัชญาบางคนอาจจะเป็นคนคุ่มดีคุ่มร้าย บางคนล้ามะเลเทเมา บางคนมีทุกข์จนกระทั่งฆ่าตัวตาย

แต่ศาสนาเป็นเรื่องของการปฏิบัติ เรื่องของการดำเนินชีวิตหรือการนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริง การปฏิบัตินั้นต้องมีหลักการที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งที่ยอมรับว่าเป็นจริง โดยมีจุดหมายที่แสดงไว้อย่างชัดเจนด้วย

เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติคือศาสนิกชน เริ่มต้นก็ต้องยอมรับที่จะปฏิบัติตามหลักการของศาสนานั้น ตามที่ *องค์พระศาสดา* ได้แสดงไว้ ซึ่งเราเรียกว่า *คำสอน* ด้วยเหตุนี้ ศาสนิกจึงมุ่งไปที่ตัวคำสอนของพระศาสดาซึ่งรวบรวมและรักษาสืบทอดกันมาในสิ่งที่เรียกกันว่า *คัมภีร์*

เมื่อมองในแง่นี้ พระพุทธศาสนาจึงมิใช่เป็นปรัชญา แต่เป็นศาสนา มีพระสมณโคดมเป็นพระศาสดา ซึ่งชาวพุทธทุกคนเชื่อในการตรัสรู้ของพระองค์ สอนวิธีการดำเนินชีวิตที่เมื่อถึงที่สุดแล้วจะนำไปสู่เป้าหมายคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ คัมภีร์ขนาดใหญ่ที่บรรจุหลักคำสอนเรียกว่า *พระไตรปิฎก* ชาวพุทธที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนให้ถูกต้อง เพื่อให้ได้รับ

ประโยชน์จากพระศาสนามากที่สุด และเพื่อเป็นหลักประกันวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็จำเป็นต้องมีความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องพระไตรปิฎก

พระพุทธพจน์: แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

คำว่า *พระพุทธศาสนา* ว่าเป็นโดยทั่วไป มีความหมายกว้างมาก รวมถึงแต่หลักธรรม พระสงฆ์ องค์กร สถาบัน กิจการ ไปจนถึงศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ทุกอย่าง แต่ถ้าจะเจาะลงไปให้ถึงความหมายแท้ที่เป็นตัวจริง พระพุทธศาสนาก็มีความหมายตรงไปตรงมาตามคำแปลโดยพยัญชนะของคำว่า *พระพุทธศาสนา* นั้นเองว่า “คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” นี่คือตัวแท้ตัวจริงของพระพุทธศาสนา สิ่งอื่นนอกจากนี้เป็นส่วนขยายออกหรืออกขึ้นมาจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น

เมื่อจับความหมายที่เป็นตัวแท้ได้แล้ว ก็จะมองเห็นว่า ความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา หมายถึงความคงอยู่แห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเลือนลางหายไป แม้จะมีบุคคล กิจการ ศาสนสถาน และศาสนวัตถุใหญ่โตมโหฬารมากมายเท่าใด ก็ไม่อาจถือว่ามีพระพุทธศาสนา แต่ในทางตรงข้าม แม้ว่าสิ่งที่เป็นรูปธรรมภายนอกดังกล่าวจะสูญหาย ถ้าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ คนก็ยังรู้จักพระพุทธศาสนาได้ ด้วยเหตุนี้ การดำรงรักษาพระพุทธศาสนาที่แท้จริง จึงหมายถึงการดำรงรักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

กล่าวให้เฉพาะลงไปอีก คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ก็ได้แก่พุทธพจน์ หรือพระดำรัสของพระพุทธเจ้านั้นเอง ดังนั้น ว่าโดยสาระ การดำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงการดำรงรักษาพุทธพจน์

อนึ่ง พระพุทธพจน์นั้น เป็นพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรม และบัญญัติวินัยไว้ ก่อนพุทธปรินิพพานไม่นาน พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่าจะไม่ทรงตั้งพระภิกษุองค์ใดเป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อพระองค์ปรินิพพานล่วงลับไป แต่ได้ทรงมอบหมายให้ชาวพุทธได้รู้กันว่า พระธรรมวินัยนั้นแหละ เป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ชาวพุทธจำนวนมากถึงกับจำพุทธพจน์ภาษาบาลีได้ว่า

โย โว อานนท มया ธมฺโม จ วินโย จ เทลิตโต ปญฺญตฺโต
โส โว มมจฺจเยน สตถา

“ดูก่อนอานนท! ธรรมและวินัยใด ที่เราได้แสดงแล้ว และบัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไป”

โดยนัยนี้ พระพุทธพจน์ จึงเป็นทั้งพระพุทธานุศาสนาคือคำตรัสสอนของพระพุทธเจ้า และที่อ้างสถิติพระศาสดา โดยทรงไว้และประกาศพระธรรมวินัยแทนพระพุทธองค์

พระไตรปิฎก: ข้อควรรู้เบื้องต้น

คัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์ คือพระธรรมวินัย มีชื่อที่ชาวตะวันตกรู้จักกัน โดยทั่วไปว่า *Pali Canon* หรือ *Buddhist Canon* ทั้งนี้ก็เพราะว่า เป็นที่ประมวลหลักการพื้นฐานของศาสนา (=canon) ซึ่งในที่นี้เกี่ยวกับพระพุทธานุศาสนาคือ (=Buddhist) และข้อความในคัมภีร์นี้บันทึกด้วยภาษาบาลี (=Pali) แต่คำบาลีที่เรียก พระไตรปิฎก ก็คือ *ติปิฎก* จากคำว่า *ติ* “สาม” + *ปิฎก* “ตำรา, คัมภีร์, หรือ กระจาด (อันเป็นภาชนะบรรจุของ)” ซึ่งตามตัวอักษรใช้หมายถึงคำสอนหมวดใหญ่ ๓ หมวด คือ

พระวินัยปิฎก ได้แก่ประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิตที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี

พระสุตตันตปิฎก ได้แก่ประมวลพระสูตรหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปต่างๆ ให้เหมาะกับบุคคลสถานที่เหตุการณ์ มีเรื่องราวประกอบ

พระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ประมวลคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่มีเรื่องราวประกอบ

อันที่จริง พระไตรปิฎกมิใช่คัมภีร์เพียงเล่มเดียว แต่เป็นคัมภีร์ชุดใหญ่ที่มีเนื้อหาถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยนิยมจัดแยกเป็น ๔๕ เล่ม เพื่อหมายถึงระยะเวลา ๔๕ พรรษาแห่งพุทธกิจ นับรวมได้ถึง ๒๒,๓๗๙ หน้า (ฉบับสยามรัฐ) หรือเป็นตัวอักษรประมาณ ๒๔,๓๐๐,๐๐๐ ตัว แต่ละปิฎกมีการจัดแบ่งหมวดหมู่บทตอน ซอยออกไปมากมายซับซ้อน (โปรดดูเค้าโครงในการจัดหมวดหมู่ในแผนภูมิหน้า ๓๓)

ภาคหนึ่ง

ความสำคัญของพระไตรปิฎก

ความสำคัญของพระไตรปิฎกต่อการธำรงรักษาพระศาสนานั้น เราจะเข้าใจได้ชัดเจนขึ้นเมื่อมองเห็นความสัมพันธ์ของพระไตรปิฎกกับส่วนอื่นๆ ของพระพุทธศาสนา

• พระไตรปิฎกกับพระรัตนตรัย

เหตุผลหลักที่พระไตรปิฎกมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดก็คือ เป็นที่รักษาพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นไตรสรณะของชาวพุทธทุกคนเช่นกัน ดังนี้

(๑) พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระพุทธเจ้า อย่างที่ได้บอกตั้งแต่ต้นแล้วว่า ธรรมวินัยจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ในแง่นี้ ชาวพุทธจึงยังคงสามารถเข้าเฝ้าพระศาสดาในพระไตรปิฎกได้ แม้พระองค์จะล่วงลับไปกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตาม

(๒) พระไตรปิฎกทำหน้าที่ของพระธรรม เรารู้จักพระธรรมวินัย คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก พระธรรมวินัยนั้น เราเรียกสั้นๆ ว่า พระธรรม เวลาเราจะแสดงอะไรเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรม เราก็มักใช้พระไตรปิฎกเป็นเครื่องหมายของพระธรรม

(๓) พระไตรปิฎกเป็นที่รองรับพระสงฆ์ พระสงฆ์นั้นเกิดจากพุทธบัญญัติ ในพระไตรปิฎก หมายความว่า พระภิกษุทั้งหลายที่รวมเป็นภิกษุสงฆ์คือ ภิกษุสงฆ์นั้น บวชขึ้นมาและอยู่ได้ด้วยพระวินัย

วินัยปิฎกเป็นที่บรรจุไว้ซึ่งกฏเกณฑ์ กติกา ที่รักษาไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์ ส่วนสังฆะนั้นก็ทำหน้าที่เป็นผู้ที่จะรักษาสืบทอดพระศาสนา สังฆะจึงผูกพันเนื่องอยู่ด้วยกันกับพระไตรปิฎก

รวมความว่า พระรัตนตรัย ต้องอาศัยพระไตรปิฎกเป็นที่ปรากฏตัวแก่ประชาชนชาวโลก เริ่มตั้งแต่พุทธศาสนิกชนเป็นต้นไป พระไตรปิฎก จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นที่ปรากฏของพระรัตนตรัย ดังนั้น การธำรงพระไตรปิฎกจึงเป็นการธำรงไว้ซึ่งพระรัตนตรัย ซึ่งก็คือการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา

• พระไตรปิฎกกับพุทธบริษัท ๔

พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระองค์จะปรินิพพานต่อเมื่อพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายทั้งปวง คือ พระภิกษุ ทั้งเถระ ทั้งมัชฌิมะ ทั้งนวกะ ภิกษุณีก็เช่นเดียวกัน พร้อมทั้งอุบาสก อุบาสิกา ทั้งที่ถือพรหมจรรย์ และที่เป็นผู้ครองเรือนทั้งหมด ต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติที่จะรักษาพระศาสนาได้ คือ

(๑) ต้องเป็นผู้มีความรู้ เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดี และประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามคำสอน

(๒) นอกจากรู้เข้าใจเอง และปฏิบัติได้ดีแล้ว ยังสามารถบอกกล่าว แนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ด้วย

(๓) เมื่อมีปรีชาญาณเกิดขึ้น คือ คำจ้วงจาบสอนคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนจากพระธรรมวินัย ก็สามารถชี้แจงแก้ไขได้ด้วย

ตอนที่พระองค์จะปรินิพพานนั้น มารก็มากราบทุลว่า เวลานี้พุทธบริษัท ๔ มีคุณสมบัติพร้อมอย่างที่พระองค์ได้ตรัสเหมือนกับเป็นเงื่อนไขไว้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่าเป็นอย่างนั้น จึงทรงรับที่จะปรินิพพานโดยทรงปลงพระชนมายุสังขาร

พุทธดำรัสนี้ ก็เหมือนกับว่าพระพุทธเจ้าทรงฝากพระพุทธศาสนาไว้กับพุทธบริษัททั้ง ๔ แต่ต้องมองให้ตลอดด้วยว่า ทรงฝากพระพุทธศาสนาไว้กับพุทธบริษัทที่เป็นอย่างไร

ชาวพุทธจะเป็นผู้มีคุณสมบัติถูกต้องที่จรรโลงพระศาสนาไว้ ก็เริ่มด้วยมีคัมภีร์ที่จะให้เรารู้เข้าใจพระธรรมวินัยอันเป็นของแท้ก่อน

เป็นอันว่า ในแง่นี้พระไตรปิฎกก็เป็นหลักของพุทธบริษัท ต้องอยู่คู่กับพุทธบริษัท โดยเป็นฐานให้แก่พุทธบริษัท ซึ่งจะทำให้ชาวพุทธเป็นผู้มีคุณสมบัติที่จะรักษาพระศาสนาไว้ได้

สองฝ่ายนี้ คือ ตัวคนที่จะรักษาพระศาสนา กับตัวพระศาสนาที่จะต้องรักษา ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน พระศาสนาจะดำรงอยู่และจะเกิดผลเป็นประโยชน์ ก็ต้องมาปรากฏที่ตัวพุทธบริษัท ๔ ต้องอาศัยพุทธบริษัท ๔ เป็นที่รักษาไว้ พร้อมกันนั้นในเวลาเดียวกัน พุทธบริษัท ๔ จะมีความหมายเป็นพุทธบริษัทขึ้นมาได้ และจะได้ประโยชน์จากพระพุทธานุศาสนาก็เพราะมีธรรมวินัยที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎกเป็นหลักอยู่

• พระไตรปิฎกกับพระสัทธรรม ๓

อีกแง่หนึ่ง พระพุทธานุศาสน์ ตัวแท้ตัวจริงถ้าสรุปง่าย ๆ ก็เป็น ๓ ดังที่เรียกว่าเป็น *สัทธรรม ๓* คือ *ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ*

ปริยัติ ก็คือพุทธพจน์ที่เรานำมาเล่าเรียนศึกษา ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก ถ้าไม่มีพระไตรปิฎก พุทธพจน์ก็ไม่สามารถมาถึงเราได้ เราอาจกล่าวได้ว่าปริยัติเป็นผลจากปฏิเวธ และเป็นฐานของการปฏิบัติ

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงบรรลุผลการปฏิบัติของพระองค์แล้ว จึงทรงนำประสบการณ์ที่เป็นผลจากการปฏิบัติของพระองค์นั้นมาเรียบเรียงร้อยกรองสั่งสอนพวกเรา คือทรงสั่งสอนพระธรรมวินัยไว้ คำสั่งสอนของพระองค์นั้นก็มาเป็นปริยัติของเรา คือเป็นสิ่งที่เราจะต้องเล่าเรียน แต่ปริยัติที่เป็นผลจากปฏิเวธนั้น หมายถึงปฏิเวธของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ คือผลการปฏิบัติของพระพุทธเจ้า และที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับเท่านั้น ไม่เอาผลการปฏิบัติของโยคี ฤาษี ดาบส นักพรต ซีไพร อาจารย์ เจ้าลัทธิ หรือศาสดาอื่นใด

ถ้าไม่ได้เล่าเรียนปริยัติ ไม่รู้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติของเรา ก็ผิด ก็เอนเอ ออกนอกพระพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติผิด ก็ได้ผลที่ผิด หลอกตัวเองด้วยสิ่งที่พบซึ่งตนหลงเข้าใจผิด ปฏิเวธก็เกิดขึ้นไม่ได้

ถ้าไม่มีปริยัติเป็นฐาน ปฏิบัติและปฏิเวธก็พลาดหมด เป็นอันว่าล้มเหลวไปด้วยกัน

พูดง่ายๆ ว่า จากปฏิเวธของพระพุทธเจ้า ก็มาเป็นปริยัติของเรา แล้วเราก็ปฏิบัติตามปริยัตินั้น เมื่อปฏิบัติถูกต้อง ก็บรรลุปฏิเวธอย่างพระพุทธเจ้า ถ้าวางจรรยาดีดำเนินไป พระศาสนาของพระพุทธเจ้าก็ยังคงอยู่

ปริยัติที่มาจากปฏิเวธของพระพุทธเจ้า และเป็นฐานแห่งการปฏิบัติของพวกเราเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย ก็อยู่ในพระไตรปิฎกนี้แหละ

ฉะนั้น มองในแง่นี้ก็มีความหมายว่า ถ้าเราจะรักษาปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธไว้ ก็ต้องรักษาพระไตรปิฎกนั่นเอง

ตกลงว่า ในความหมายที่จัดแบ่งตัวพระศาสนาเป็นสังฆธรรม ๓ หรือบางทีแยกเป็นศาสนา ๒ คือ *ปริยัติศาสนา* กับ *ปฏิบัติศาสนา* นั้น รวมความก็อยู่ที่พระไตรปิฎกเป็นฐาน จึงต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ เมื่อรักษาพระไตรปิฎกได้ ก็รักษาพระพุทธศาสนาได้

• พระไตรปิฎกกับไตรสิกขา

อีกแห่งหนึ่ง เราอาจมองลึกลงไปถึงขั้นที่เอาพระพุทธศาสนาเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา หรือเป็นชีวิตของแต่ละคน

พระพุทธศาสนาในความหมายที่เป็นแก่นสารแท้ๆ ก็คือผลที่เกิดขึ้นเป็นความดี เป็นความเจริญก้าวหน้าองกามขึ้น หรือเป็นการพัฒนาขึ้นของไตรสิกขาในชีวิตของเรานั่นเอง

พระพุทธศาสนานิกายที่เบ็นเนื้อเป็นตัวเบ็นชีวิตของเราเนี้ ก็ต้องอาศัยพระไตรปิฎกอีกเช่นกัน เพราะว่พระพุทธศาสนาในความหมายเนี้ หมายถึงการที่สามรถละโลภะ โทสะ โมหะ ได้ การที่จะละ โลภะ โทสะ โมหะ ได้ ก็ด้วยการปฏิบัติตาม คีล สมาธิ ปัญญา

อเนี้ ในการจัดระเบียบหมวดหมู่คำสอนเบ็นพระไตรปิฎก ตามที่นิยมสืบกันมา จะนำแต่ละปิฎกไปเชื่อมโยงสัมพันธ์กับไตรสิกขาแต่ละข้อ ดังนี้

- พระวินัยปิฎก เบ็นแหล่งที่รวมคีลของพระสงฆ์ ทั้งคีล ๒๒๗ ข้อในปาติโมกข์กับคีลนอกปาติโมกข์ พระวินัยปิฎกจึงถือเบ็นเรื่องวินัยหรือเรื่องคีลคือการฝึกหัดพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา

- พระสุตตันตปิฎก ความจริงมีครบหมด มีทั้งคีล สมาธิ ปัญญา แต่ทำเนให้เห็นจุดเด่นของพระสุตตันตปิฎกว่เน้นหนักในสมาธิ คือ การพัฒนาด้านจิตใจ

- พระอภิธรรมปิฎก เน้นหนักด้านปัญญา พุดอย่างปัจจุบันว่เบ็นเนื้อหาทางวิชาการล้วนๆ ยกเอาสภาวะธรรมที่ละเอียดประณีตลึกซึ้งขึ้นมาวิเคราะห์วิจัย จึงเบ็นเรื่องของปัญญา ต้องใช้ปรัชญาญาณอันลึกซึ้ง

ถ้าใครปฏิบัติตามหลักคีล สมาธิ ปัญญา ที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎกชีวิตของผู้เนั้นจะกลายเป็นเหมือนตัวพระพุทธศาสนาเอง เหมือนดั่งว่เรารักษาพระพุทธศาสนาไว้ด้วยชีวิตของเรา トラบใดชีวิตเรายังอยู่พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ เรายู่ไหน เราเดินไปไหน พระพุทธศาสนาก็อยู่ที่เนั้นและก้าวไปถึงเนั้น

อย่างเนี้เรียว่พระพุทธศาสนาอยู่ด้วยวิธีการรักษาอย่างสูงสุด พุดได้ว่ พระไตรปิฎกเข้ามาอยู่ในเนื้อตัวของคนแล้ว ไม่ใช่อยู่แค่เบ็นตัวหนังสือ

แต่ก่อนจะมาอยู่ในตัวคนได้ ก็ต้องมีคัมภีร์พระไตรปิฎกนี้แหละเป็นแหล่งบรรจุรักษาไว้ แม้แต่เราจะปฏิบัติให้สูงขึ้นไป เราก็ต้องไปปรึกษาพระอาจารย์ที่เรียนมาจากพระไตรปิฎก หรือจากอาจารย์ที่เรียนต่อมาจากอาจารย์รุ่นก่อนที่เรียนมาจากพระไตรปิฎก ซึ่งอาจจะถ่ายทอดกันมาหลายสิบทอด ถ้าเราอ่านภาษาบาลีได้ ก็ไปค้นพระไตรปิฎกเอง ถ้าไม่ได้ ก็ไปถามพระอาจารย์ผู้รู้ให้ท่านช่วยค้นให้ เมื่อค้นได้ความรู้ในหลักคำสอนมาแล้ว เราก็สามารถปฏิบัติถูกต้อง ให้เจริญงอกงามในศีล สมาธิ ปัญญา ยิ่งๆ ขึ้นไป

สรุปว่า เราชาวพุทธอิงอาศัยพระไตรปิฎกโดยตรง ด้วยการนำหลักคำสอนมาปฏิบัติให้เกิดผลในชีวิตจริง

สังคายนา: การชักซ้อมทบทวนพุทธพจน์

การสังคายนาคืออะไร

ในเมื่อการดำรงรักษาพระพุทธรพจน์เป็นสาระของการดำรงรักษาพระพุทธรศาสนาอย่างนี้ จึงถือเป็นความจำเป็นและสำคัญสูงสุดในพระพุทธรศาสนา ที่จะดำรงรักษาพระพุทธรพจน์

ดังนั้น ความพยายามรักษาพระพุทธรพจน์จึงมีตลอดมา ตั้งแต่พุทธกาล คือตั้งแต่สมัยที่พระพุทธรเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

ตอนนั้นก็ปลายพุทธกาลแล้ว นิครนถนาฏบุตรผู้เป็นศาสดาของศาสนาเซนได้สิ้นชีวิตลง สวากของท่านไม่ได้รวบรวมคำสอนไว้ และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจน ปรากฏว่าเมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตไปแล้ว สวากลูกศิษย์ลูกหาที่แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า ศาสดาของตนสอนว่าอย่างไร

ครั้งนั้น ท่านพระจุนทเถระได้นำข่านี้มากราบทูลแด่พระพุทธเจ้า และพระองค์ได้ตรัสแนะนำให้พระสงฆ์ทั้งปวงร่วมกันสังคายนาธรรมทั้งหลายไว้ เพื่อให้พระคาสนาดำรงอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน

เวลานั้น พระสารีบุตรอัครสาวกยังมีชีวิตอยู่ คราวหนึ่งท่านปรารภเรื่อง นี้แล้วก็กล่าวว่า ปัญหาของศาสนาเช่นนั้นเกิดขึ้นเพราะว่าไม่ได้รวบรวมร้อยกรองคำสอนไว้ เพราะฉะนั้นพระสาวกทั้งหลายทั้งปวงของพระพุทธเจ้าของเรา นี้ ควรจะได้ทำการสังคายนา คือรวบรวมร้อยกรองประมวลคำสอนของพระองค์ไว้ให้เป็นหลัก เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน

เมื่อปรารภเช่นนั้นแล้วพระสารีบุตรก็ได้แสดงวิธีการสังคายนาไว้เป็นตัวอย่าง เฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสงฆ์ประชุมเฝ้าพร้อมอยู่ โดยท่านได้รวบรวมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อธรรมต่างๆ มาแสดงตามลำดับหมวด ตั้งแต่หมวดหนึ่ง ไปจนถึงหมวดสิบ เมื่อพระสารีบุตรแสดงจบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานสาธุการ หลักธรรมที่พระสารีบุตรได้แสดงไว้นี้ จัดเป็นพระสูตรหนึ่งเรียกว่า *สังคีตสูตร* แปลง่ายๆ ว่า “พระสูตรว่าด้วยการสังคายนา หรือสังคีติ” มีมาในพระสูตรตันตปิฎก ที่มณีกาย

วิธีรักษาพระพุทธพจน์ ก็คือการรวบรวมคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แล้วจัดหมวดหมู่ที่กำหนดจดจำได้ง่าย และชักซ้อมทบทวนกันจนลงตัว แล้วสวดสาธยายพร้อมกันแสดงความยอมรับเป็นแบบแผนเพื่อทรงจำสืบต่อกันมา วิธีการนี้เรียกว่า *สังคายนา* หรือ *สังคีติ* ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่าการสวดพร้อมกัน (จาก *ส* “พร้อมกัน” + *คายน* หรือ *คีติ* “การสวด”)

คำว่า *สังคายนา* เวลาแปลเป็นภาษาอังกฤษมีใช้หลายคำ คือ *rehearsal* บ้าง *communal recital* บ้าง และ *communal recitation* บ้าง บางทีก็ไปเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มักเรียกการสังคายนาเป็น *Buddhist Council* ในทางกลับกัน คำว่า *council* (เช่น *Vatican Council* ในศาสนาคริสต์) เราก็แปลว่า *สังคายนา* ความหมายของทั้งสองคำนี้เทียบกันได้ในบางแง่ แต่ที่จริงไม่เหมือนกันเลย

การประชุม *Council* ของศาสนาคริสต์ เป็นการมาตกลงกันในเรื่องข้อขัดแย้งด้านหลักคำสอน และแม้กระทั่งกำหนดหลักความเชื่อและวางนโยบายในการเผยแผ่ศาสนาของเขา แต่การสังคายนาในพระพุทธศาสนา เป็นการรักษาคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้าไว้ให้แม่นยำที่สุด ไม่ให้ใครมาเที่ยวแก้ไขให้คลาดเคลื่อนหรือตัดแต่งต่อเติมตามใจชอบ เราเพียงมาตรวจทาน มาซักซ้อมทบทวนกัน ใครที่เชื่อถือหรือสั่งสอนคลาดเคลื่อน หรือผิดแผกไป ก็มาปรับให้ตรงตามของแท้แต่เดิม

ปฐมสังคายนา

แม้ว่าท่านพระสารีบุตรได้แสดงตัวอย่างวิธีการทำสังคายนาไว้ ท่านก็ไม่ได้อยู่ที่จะทำงานนี้ต่อ เพราะว่าได้ปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้า แต่ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่ได้ดำเนินงานนี้ต่อมาโดยไม่ได้ละทิ้ง กล่าวคือพระมหากัสสปเถระ ซึ่งตอนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานนั้น เป็นพระสาวกผู้ใหญ่ มีอายุพรรษามากที่สุด

พระมหากัสสปเถระนั้น ทราบข่าวปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วได้ ๗ วัน ขณะที่ท่านกำลังเดินทางอยู่พร้อมด้วยหมู่ลูกศิษย์จำนวนมาก

เมื่อได้ทราบข่าวนั้น ลูกศิษย์ของพระมหากัสสปะจำนวนมากซึ่งยังเป็น
 ปุถุชนอยู่ ก็ได้รับรองให้คร่ำครวญกัน ณ ที่นั้นมีพระภิกษุที่บวชเมื่อแก่องค์หนึ่ง
 ชื่อว่าสุภัททะ ได้พูดขึ้นมาว่า “ท่านทั้งหลายจะร้องไห้กันไปทำไม พระพุทธเจ้า
 ปรีณิพพานนี้ก็ดีไปอย่าง คือว่า ตอนที่พระองค์ยังอยู่นั้น พระองค์ก็คอยดูแล
 คอยกวาดขัน ตรัสห้ามไม่ให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ แนะนำให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ พวกเราก็
 ลำบาก ต้องคอยระมัดระวังตัว ที่นี้พระพุทธเจ้าปรีณิพพานไปแล้วนี้ พวกเรา
 คงจะทำอะไรได้ตามชอบใจ ชอบอะไรก็ทำ ไม่ชอบอะไรก็ไม่ทำ”

พระมหากัสสปเถระได้ฟังคำนี้แล้ว ก็นึกคิดอยู่ในใจว่า พระพุทธเจ้า
 ปรีณิพพานไปใหม่ๆ แค่นี้ ก็ยังมีคนคิดที่จะประพฤติปฏิบัติให้วิปริตไปจาก
 พระธรรมวินัย ท่านก็เลยคิดว่าควรจะทำการสังคายนา

ท่านวางแผนว่าจะชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ทั้งหลาย
 ที่มีอยู่สมัยนั้น ซึ่งล้วนทันเห็นพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำสอนของพระองค์มา
 โดยตรง และได้อยู่ในหมู่สาวกที่เคยสนทนาตรวจสอบกันอยู่เสมอ รู้ว่าอะไร
 เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า จะชวนให้มาประชุมกัน มาช่วยกันแสดง
 ถ้อยทอด รวบรวมประมวลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วตกลงวางมติไว้ ก็
 คือคิดว่าจะทำสังคายนา

แต่เฉพาะเวลานั้น ท่านต้องเดินทางไปยังเมืองกุสินารา แล้วก็ไปเป็น
 ประธานในการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ในพระราชูปถัมภ์ของกษัตริย์
 มัลละทั้งหลาย

เมื่องานถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว ท่านก็ดำเนินงานตามที่ได้คิดไว้ คือ
 ได้ชักชวนนัดหมายกับพระอรหันต์ผู้ใหญ่ เพื่อจะทำการสังคายนา

ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่องของงานใหญ่แห่งการสังคายนา ซึ่งมีการ
 เตรียมการถึง ๓ เดือน ก่อนที่จะประชุมที่ถ้ำสัตว์บรรณคูหา ณ ภูเขา
 ชื่อเวภาระ นอกเมืองราชคฤห์ ในพระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู

ในการประชุมนี้ พระมหากัสสปเถระทำหน้าที่เป็นประธาน โดยเป็นผู้ซักถามหลักคำสั่งสอน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแบ่งไว้เป็น ๒ ส่วน เรียกว่า **ธรรม** ส่วนหนึ่ง และ **วินัย** ส่วนหนึ่ง

ธรรม คือหลักคำสั่งสอนว่าด้วยความจริงของสิ่งทั้งหลาย พร้อมทั้งข้อประพฤติปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำตรัสแสดงไว้โดยสอดคล้องกับความจริงนั้น

ส่วน **วินัย** คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่างๆ ในการเป็นอยู่ของภิกษุและภิกษุณี

ด้วยเหตุนี้จึงเรียกพระพุทธศาสนา ด้วยคำสั้นๆ ว่า **ธรรมวินัย** การสังคายนาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการสังคายนาพระธรรมวินัย

ในการสังคายนาครั้งนี้ มีการเลือกพระเถระ ๒ องค์ที่มีความโดดเด่นในการทรงจำพระพุทธพจน์ได้แม่นยำ และเชี่ยวชาญในแต่ละด้านของพระธรรมวินัย

ฝ่ายธรรมนั้น ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา เพราะติดตามพระองค์ไป อยู่ใกล้ชิด เป็นผู้อุปฐากของพระองค์ ก็คือพระอานนท์ ที่ประชุมก็ให้พระอานนท์เป็นผู้นำเอาธรรมมาแสดงแก่ที่ประชุม

ส่วนด้านวินัย พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอุบาลีไว้ว่าเป็นเอตทัคคะ ที่ประชุมก็คัดเลือกพระอุบาลีให้มาเป็นผู้นำในด้านการวิไลของวินัย

เมื่อได้ตัวบุคคลเรียบร้อยแล้ว พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ก็เริ่มประชุมกัน จากนั้นก็ให้พระเถระทั้งสององค์นำพุทธพจน์มาสาธยายแสดงแก่ที่ประชุม โดยประธานในที่ประชุมคือพระมหากัสสปะวางแนวการนำเสนอ ด้วยการซักถามอย่างเป็นระบบ คือตามลำดับและเป็นหมวดหมู่

พุทธพจน์ พร้อมทั้งเรื่องราวเกี่ยวข้องกับเวดล้อม ที่นำมาสาธยายนี้ ถ้าเป็นครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าก็ทรงรับรองด้วยพระองค์เอง แต่ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ต้องอาศัยที่ประชุมพระอรหันตเถระทั้ง ๕๐๐ องค์รับรองแทน เมื่อได้มติร่วมกันเกี่ยวกับเนื้อหาในเรื่องใด พระเถระในที่ประชุมก็สวดพร้อมกัน เนื้อหาที่ผ่านการรับรองก็จะถือเป็นที่ยุติให้เป็นแบบแผนที่จะทรงจำถ่ายทอดกันต่อมา

การประชุมเพื่อทำสังคายนาครั้งประวัติศาสตร์นี้ดำเนินอยู่เป็นเวลา ๗ เดือนจึงเสร็จสิ้น มีเรื่องราวปรากฏในพระวินัยปิฎก จุลลวรรค

กำเนิดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

คำสอนที่ลงมติดังนี้ซึ่งเรานับถือกันมา เรียกว่า เถรวาท แปลว่า “คำสอนที่วางไว้เป็นหลักการของพระเถระ” คำว่า เถระ ในที่นี้หมายถึงพระเถระ ๕๐๐ องค์ผู้ประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่วาปีไปแล้วนี้

พระพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้สังคายนาครั้งแรกดังกล่าวมานี้ เรียกว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท หมายความว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือพระธรรมวินัย ทั้งถ้อยคำและเนื้อความ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ท่านสังคายนากันไว้ ก็ทรงจำกันมาอย่างนั้น ถือตามนั้นโดยเคร่งครัด

เพราะฉะนั้นจึงต้องรักษาแม้แต่ตัวภาษาเดิมด้วย หมายความว่ารักษาถ้อยคำข้อความดั้งเดิมที่เป็นของแท้ของจริง ภาษาที่ใช้รักษาพระธรรมวินัยไว้นี้ได้แก่ภาษาบาลี เพราะฉะนั้น คำสอนของเถรวาทจึงรักษาไว้ในภาษาบาลีตามเดิม คงไว้อย่างที่ท่านสังคายนา

พระไตรปิฎกเกิดขึ้นได้อย่างไร

ในการสังคายนา นอกจากจะประมวลคือรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ก็มีการจัดหมวดหมู่ไปด้วย การจัดหมวดหมู่นั้นก็เพื่อให้ทรงจำได้สะดวก และง่ายต่อการแบ่งหน้าที่กันในการรักษา กับทั้งเกื้อกูลต่อการศึกษาค้นคว้าด้วย

นอกจากแบ่งโดยส่วนใหญ่เป็น *ธรรม* กับ *วินัย* แล้ว ก็ยังมีการจัดแยกซอยย่อยออกไปอีก

ธรรมนั้นต่างจากวินัยซึ่งมีขอบเขตแคบกว่า เพราะวินัยเป็นเรื่องของ บทบัญญัติเกี่ยวกับการรักษาสังฆะ คือคณะสงฆ์ไว้ เพื่อให้ชุมชนแห่ง พระภิกษุและพระภิกษุณีดำรงอยู่ด้วยดี แต่ธรรมเป็นคำสอนที่ครอบคลุม พระพุทธศาสนาทั้งหมด สำหรับพุทธบริษัททั้ง ๔ เนื่องจากธรรมมีมากมาย จึงมีการแบ่งหมวดหมู่ออกไปอีก โดยแยกชั้นแรกเป็น ๒ ก่อน คือ

๑. ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไปตามกาลเทศะ

เมื่อบุคคลที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปพบทูลถาม พระองค์ก็ตรัสตอบไป คำตอบ หรือคำสนทนาที่ทรงโต้ตอบกับชาวนา พราหมณ์ กษัตริย์ หรือ เจ้าชาย แต่ละเรื่องๆ ก็จบไปในตัว เรื่องหนึ่งๆ นี้ เรียกว่า *สูตร* (หรือ *สูตร*) หนึ่งๆ ธรรมที่ตรัสแสดงแบบนี้ ได้รวบรวมจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า *สูตรตันตะ* (หรือ *พระสูตร*)

๒. ธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือธรรมที่แสดงไปตามเนื้อหา ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่คำนึงว่าใครจะฟังทั้งสิ้น เอาแต่เนื้อหาเป็นหลัก คือเป็นวิชาการล้วนๆ

เมื่อยกหัวข้อธรรมอะไรขึ้นมา ก็อธิบายให้ชัดเจนไปเลย เช่นยกเรื่อง *ขันธ ๕* มา ก็อธิบายไปว่า *ขันธ ๕* นั้นคืออะไร แบ่งออกเป็นอะไรบ้าง แต่ละ อย่างนั้นเป็นอย่างไรๆ อธิบายไปจนจบเรื่อง *ขันธ ๕* หรือว่าเรื่อง *ปฏิจลสมุปปาท* ก็อธิบายไปในแง่ด้านต่างๆ จนกระทั่งจบเรื่อง *ปฏิจลสมุปปาท* นั้น ธรรมที่แสดง เอาเนื้อหาเป็นหลักอย่างนี้ ก็จัดเป็นอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า *อภิธรรม* (หรือ *พระอภิธรรม*)

เมื่อแยกธรรมเป็น ๒ ส่วน คือเป็นพระสูตรกับพระอภิธรรม แล้วมีวินัยเดิมอีกหนึ่ง ซึ่งก็คงเป็นวินัยอยู่เท่านั้น ก็เกิดเป็นการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยอีกแบบหนึ่ง เป็นปิฎก ๓ ที่เรียกว่า พระไตรปิฎก

ปิฎก แปลว่า “ตะกร้า” หรือ “กระจาด” โดยมีความหมายเชิงเปรียบเทียบว่าเป็นที่รวบรวม ตะกร้า กระจาด กระจง หรือปั้งก็ขึ้น เป็นที่รวบรวมทัฬหีมาระอย่างใด แต่ละปิฎกก็รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ใหญ่อย่างนั้น

พระไตรปิฎกมีการรักษาสืบทอดมาถึงเราได้อย่างไร

การสังคายนา หรือสังคีติ ครั้งที่ ๑ นี้ ย่อมเป็นสังคายนาครั้งสำคัญที่สุด เพราะพุทธพจน์ที่รวบรวมประมวลมาทรงจำเป็นแบบแผนหรือเป็นมาตรฐานไว้ครั้งนั้นมีเท่าใด ก็คือได้เท่านั้น ต่อจากนั้น ก็มีแต่จะต้องทรงจำรักษาพุทธพจน์ที่รวมได้ในสังคายนาครั้งที่ ๑ นี้ไว้ให้ถูกต้องแม่นยำ บริสุทธิ์หมดจด และครบถ้วนที่สุด พูดสั้นๆ ว่าบริสุทธิ์บริบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ ในเวลาหลังจากนี้ พระเถระผู้รักษาพุทธพจน์จึงเห็นวิธีการรักษาด้วยการสาธยาย และการมอบหมายหน้าที่ในการทรงจำแต่ละหมวดหมู่ เป็นต้น

โดยนัยดังกล่าว การสังคายนาที่มีความหมายเป็นการรวบรวมพุทธพจน์แท้จริง ก็มีแต่ครั้งที่ ๑ นี้ การสังคายนาครั้งต่อๆ มา ก็คือการทำพระเถระผู้ทรงจำรักษาพุทธพจน์ทั้งหลายมาประชุมกัน ชักซ้อม ทบทวนทานพุทธพจน์ที่รักษาต่อกันมาตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑ นั้น ให้คงอยู่บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุดคือ ครบถ้วนแม่นยำและไม่มีแปลกปลอม

เนื่องจากต่อมามีภาระเพิ่มขึ้นในด้านป้องกันคำสอนและการประพฤติปฏิบัติแปลกปลอม การทรงจำรักษาพุทธพจน์จึงเห็นเพิ่มขึ้นในแง่การนำพุทธพจน์ที่ทรงจำรักษาไว้นั้นมาเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนและการปฏิบัติทั้งหลายที่อ้างว่าเป็นของพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้คำว่า *สังคายนา* ในภาษาไทยมีนัยขยายหรืองอกออกไป คือ ความหมายว่าเป็นการชำระสะสางคำสอนและวิธีปฏิบัติที่แปลกปลอม

ยิ่งกว่านั้น ในกาลนานต่อมา คนบางส่วนยึดเอาความหมายอันนี้เป็นความหมายหลักของการสังคายนา จนถึงกับลืมความหมายที่แท้จริงของการสังคายนาไปเลยก็มี จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันนี้ บางทีบางคนไปไกลมากถึงกับเข้าใจผิดว่าผู้ประชุมสังคายนามาช่วยกันตรวจสอบคำสอนในพระไตรปิฎก ว่ามีทศนะหรือความคิดเห็นที่ผิดหรือถูก ซึ่งเท่ากับมาวินิจฉัยว่าพระพุทธเจ้าสอนไว้ผิดหรือถูก ที่นั่นที่นี้ แล้วจะมาปรับแก้กัน ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจความหมายของ *สังคายนา* ให้ถูกต้อง ให้แยกได้ว่าความหมายใดเป็นความหมายที่แท้ ความหมายใดเป็นนัยที่งอกออกมา

การสังคายนา หรือสังคีติ ในความหมายแท้ ที่เป็นการประชุมกันซักซ้อมทบทวนรักษาพุทธพจน์เท่าที่มีมาถึงเราไว้ ให้ครบถ้วนแม่นยำบริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุดนี้ มีความเป็นมาแยกได้เป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงแรก ท่องทวนด้วยปากเปล่า เรียกว่า *มุขปาฐะ* และช่วงหลัง จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่า *โปกถกาโรปนะ*

ช่วงต้น หรือยุคแรก นับแต่พุทธกาลตลอดมาประมาณ ๔๖๐ ปี พระเถระผู้รักษาพระศาสนาทรงจำพุทธพจน์กันมาด้วยปากเปล่า เรียกว่า *มุขปาฐะ* แปลง่ายๆ ว่า “ปากบอก” คือ เรียน-ท่อง-บอกต่อด้วยปาก ซึ่งเป็นการรักษาไว้กับตัวคน ในยุคนี้มีข้อดีคือ เนื่องจากพระสงฆ์รู้ตระหนักถึงความสำคัญสูงสุดของการรักษาพุทธพจน์ จึงทำให้มีความไม่ประมาท โดยระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะให้มีการจำพุทธพจน์ไว้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ ถือว่าการรักษาพุทธพจน์นี้เป็นกิจสำคัญสูงสุดของการรักษาพระพุทธศาสนา

การรักษาโดยมุขปาฐะ หรือมุขบาล นี้ ใช้วิธีสาธยาย ซึ่งแยกได้เป็น ๔ ระดับ คือ

(ก) เป็นความรับผิดชอบของสงฆ์หมู่ใหญ่สืบกันมาตามสายอาจารย์ที่เรียกว่า *อาจริยปรัมปรา* (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *เถรวงส์*) โดยพระเถระที่เป็นต้นสายตั้งแต่สังคายนาครั้งแรกนั้น เช่น พระอุบาลีเถระ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระวินัย ก็มีศิษย์สืบสายและมอบความรับผิดชอบในการรักษาสังสอนอธิบายสืบทอดกันมา

(ข) เป็นกิจกรรมหลักในวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ซึ่งจะต้องเล่าเรียนปริยัติเพื่อเป็นฐานของการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันจะนำไปสู่ปฏิเวธ และการเล่าเรียนนั้นจะให้ชำนาญส่วนใด ก็เป็นไปตามอัธยาศัย ดังนั้นจึงเกิดมีคณะพระสงฆ์ที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกต่างหมวดต่างส่วนกันออกไป เช่น มีพระสงฆ์กลุ่มที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญในทศนิกาย พร้อมทั้งคำอธิบายคืออรรถกถาของทศนิกายนั้น เรียกว่า *ทศมาณกะ* แม้ *มัชฌิมมาณกะ* *สังยุตตมาณกะ* *อังคุตตรมาณกะ* และ *ชุตตมาณกะ* เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

(ค) เป็นกิจวัตรของพระภิกษุทั้งหลายแต่ละวัดแต่ละหมู่ ที่จะมาประชุมกัน และกระทำคณสาธยาย คือสวดพุทธพจน์พร้อมๆ กัน (การปฏิบัติอย่างนี้อาจจะเป็นที่มาของกิจวัตรในการทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น หรือเข้า-ค่ำ อย่างที่รู้จักกันในปัจจุบัน)

(ง) เป็นกิจวัตร หรือข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระภิกษุแต่ละรูป ดังปรากฏในอรรถกถาเป็นต้นว่า พระภิกษุเมื่อว่างจากกิจอื่น เช่น เมื่ออยู่ผู้เดียว ก็นั่งสาธยายพุทธพจน์ เท่ากับว่าการสาธยายพุทธพจน์นี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งการปฏิบัติธรรมของท่าน

เนื่องจากพระภิกษุทั้งหลายมีวินัยสงฆ์กำกับให้ดำเนินชีวิตในวิถีแห่งไตรสิกขา อีกทั้งอยู่ในบรรยากาศแห่งการเล่าเรียนถ่ายทอดและหาความรู้เพื่อนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ จึงเป็นธรรมชาติอยู่เองที่ทำให้เกิดมีการรักษาคำสอนด้วยการสาธยายทบทวนตรวจสอบกันอยู่เป็นประจำอย่างเป็นปกติตลอดเวลา

พระไตรปิฎกที่มีการท่องจำมีความแม่นยำเพียงไร

หลายคนอาจสงสัยว่า เมื่อรักษาพระไตรปิฎกด้วยการทรงจำในตอนเริ่มแรก ก็น่ากลัวว่าจะมีการคลาดเคลื่อนลอะเลือนหลงลืมไป

แต่เมื่อได้พิจารณาไตร่ตรอง ก็กลับเห็นได้ชัดว่า การรักษาด้วยการท่อง โดยสวดเป็นหมู่คณะแล้วทรงจำไว้นั้นแหละ เป็นวิธีที่แม่นยำยิ่งกว่ายุคที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรเสียอีก

ที่ว่าอย่างนั้นเพราะอะไร? เพราะว่าการท่องที่จะทรงจำพระไตรปิฎก หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่าธรรมวินัยนั้น ท่านทำด้วยวิธีสวดพร้อมกัน คือ คล้ายกับที่เราสวดมนต์กันทุกวันนี้แหละ เวลาสวดมนต์พร้อมกัน เช่น สวดกัน ๑๐ คน ๒๐ คน ๕๐ คน ๑๐๐ คนนั้น จะต้องสวดตรงกันหมด ทุกถ้อยคำ จะตกหล่นตัดขาดหายไปก็ไม่ได้ จะเพิ่มแม้คำเดียวก็ไม่ได้ เพราะจะขัดกัน ดีไม่ดีก็สวดลุ่มไปเลย

เพราะฉะนั้น การที่จะสวดโดยคนจำนวนมากๆ ให้เป็นไปด้วยดี ให้สอดคล้องกลมกลืนกัน ก็จะต้องสวดเหมือนกันหมด ท่านจึงรักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ด้วยวิธีนี้ คือทรงจำพระไตรปิฎกด้วยวิธีสวดพร้อมกันจำนวนมากๆ โดยพระสงฆ์ซึ่งเห็นความสำคัญของพระไตรปิฎก เพราะรู้อยู่ว่านี่แหละคือพระพุทธศาสนา ถ้าหมดพระไตรปิฎกเมื่อไร พระพุทธศาสนาก็หมดไปเมื่อนั้น ถ้าพระไตรปิฎกเคลื่อนคลาดไป พระพุทธศาสนาก็เคลื่อนคลาดไปด้วย

พระเถระรุ่นก่อนนั้น ถือความสำคัญของพระไตรปิฎกเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่ในยุคที่จาริกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ตามก็ต้องถึงกับพูดกันว่า

“อักษรตัวหนึ่งๆ อันเป็นพระปริยัติศาสนของพระศาสนา
มีค่าเท่ากับพระพุทธรูปองค์หนึ่ง”

– ญาโณทโยปครณ์

เพราะฉะนั้น ถ้ามองในแง่บวก ก็คือจะต้องช่วยกันรักษาไว้ให้ดี แม้แต่จาริกหรือสนับสนุนการจาริกเพียงนิดหน่อยก็เป็นบุญเป็นกุศลมาก

แต่มองในแง่ลบก็คือ ถ้าใครไปทำให้ผิดพลาด แม้แต่อักษรเดียว ก็เหมือนทำลายพระพุทธรูปองค์หนึ่ง เป็นบาปมาก

เพราะฉะนั้นพระเถระรุ่นก่อน ท่านจึงระวังมากในการรักษาทรงจำพระไตรปิฎกไม่ให้ผิดเพี้ยน

ความมั่นใจในความบริสุทธิ์บริบูรณ์นี้ได้รับการย้ำซ้ำเมื่อปรากฏว่า พุทธพจน์เรื่องเดียวกัน ที่อยู่ในที่ต่างหมวดต่างตอน ซ้ำกัน ๔-๕ แห่ง ในความรับผิดชอบของคณะผู้ชำนาญต่างกลุ่ม โดยทั่วไปยังคงมีถ้อยคำข้อความเหมือนกัน เป็นอย่างเดียวกัน ยืนยันกันเอง แสดงถึงความแม่นยำในการทรงจำและทวนทาน อีกทั้งพระภิกษุแม่เพียงแต่ละรูปก็สามารถทรงจำพุทธพจน์ไว้ได้มากมาย ดังมีตัวอย่างชัดเจนในปัจจุบัน ที่ประเทศพม่า มีพระภิกษุหลายรูปที่ได้รับสถาปนาเป็นติปิฎกธร ซึ่งแต่ละรูปสามารถทรงจำสาธยายพระไตรปิฎกบาลีได้ครบถ้วนบริบูรณ์ นับตามจำนวนหน้าพิมพ์แบบปัจจุบันฉบับของไทยกว่า ๒๒,๐๐๐ หน้า

พระไตรปิฎกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเล่า?

ช่วงที่ ๒ คือ ระยะที่รักษาพุทธพจน์และเรื่องเกี่ยวข้องในพระไตรปิฎกทั้งหมดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือการรักษาไว้กับวัตถุภายนอก เริ่มเมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๖๐ ที่มีการสังคายนาครั้งที่ ๔ ณ อาโลกเถตสถาน ในลังกาทวีป

สังคายนาครั้งที่ ๔ นี้ เกิดจากเหตุผลที่ปรารภว่า เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสภาพแวดล้อมผันแปรไป เกิดมีภัยที่กระทบต่อการทำหน้าที่สืบต่อทรงจำพุทธพจน์ และคนต่อไปภายหน้าจะเสื่อมถอยสติสมาธิปัญญา เช่นมีศรัทธาและศรัทธาอ่อนลงไป จะไม่สามารถรักษาพุทธพจน์ไว้ด้วยมุขปาฐะ จึงตกลงกันว่าถึงเวลาที่จำต้องจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน

ในแง่หนึ่ง การจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรนี้ ดูเหมือนจะมีความแน่นอนและมั่นคงถาวรดังต้องการ คือจะคงอยู่อย่างนั้นๆ จนกว่าวัสดุจะผุสลาย หรือสูญหาย หรือถูกทำลายไป แต่วิธีการแบบนี้ มีจุดอ่อนที่ทำให้บุคคลเกิดความประมาท ด้วยวางใจว่ามีพระไตรปิฎกอยู่ในใบลานหรือเล่มหนังสือแล้ว ความเอาใจใส่ที่จะสาธยาย ทวนทาน หรือแม้แต่เล่าเรียน ก็ย่อหย่อนลงไป หรือถึงกับกลายเป็นความละเลย

อีกประการหนึ่ง การจารึกในสมัยโบราณ ต้องอาศัยการคัดลอกโดยบุคคล ซึ่งเมื่อมีการคัดลอกแต่ละครั้ง จะต้องมีการปลั่งเปลือยผิดพลาดตกหล่น ทำให้ตัวอักษรเสียหายเป็นตัวๆ หรือแม้แต่หายไปเป็นบรรทัด ยิ่งบางทีผู้มีหน้าที่รักษาไม่ถนัดในงานจารเอง ต้องให้ช่างมาจารให้ บางทีผู้จารไม่รู้ไม่ชำนาญภาษาบาลีและพุทธพจน์ หรือแม้กระทั่งไม่รู้ไม่เข้าใจเลย ก็ยิ่งเสี่ยงต่อความผิดพลาด อย่างที่ในสังคมไทยโบราณรู้กันดีในเรื่องการคัดลอกตำรายา ดังคำที่พูดกันมาว่า “ลอกสามทีกินตาย”

ด้วยเหตุนี้ การรักษาพระไตรปิฎกในยุคฝากไว้กับวัดนอกตัวบุคคลนี้ จึงต้องใช้วิธีทำฉบับใหญ่ของส่วนรวมที่จารึกและทบทวนตรวจทานกันอย่างดี แล้ว รักษาไว้ที่ศูนย์กลางแห่งหนึ่ง เป็นหลักของหมู่คณะของสงฆ์ทั้งหมด หรือของประเทศชาติ

ประจวบว่า ในยุคที่รักษาพุทธพจน์เป็นลายลักษณ์อักษรนี้ พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายไปเป็นศาสนาแห่งชาติของหลายประเทศแล้ว แต่ละประเทศจึงมีการสร้างพระไตรปิฎกฉบับที่เป็นหลักของประเทศของตนๆ ไว้ และดูแลสืบทอดกันมาให้มั่นใจว่ายังคงอยู่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ดังเช่นในประเทศไทย ที่มีการสังคายนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช (หรือติลกราช) แห่งอาณาจักรล้านนา และการสังคายนาในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน เป็นต้น

ในเวลาที่เรามีการตรวจชำระพระไตรปิฎกครั้งหนึ่ง เราก็เอาของทุกประเทศมาสอบทานเทียบเคียงกัน เพื่อดูว่ามีข้อความถ้อยคำหรืออักษรตัวไหนผิดเพี้ยนกันใหม่ อย่างชื่อ พระอัญญาโกณฑัญญะ มีการผิดเพี้ยนกันไปนิดหน่อย ฉบับของเราเป็น อัญญาโกณฑัญญะ ฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) เป็น อัญญาตโกณฑัญญะ เป็นต้น ความแตกต่างแม้แต่นิดเดียว เราก็บันทึกไว้ให้รู้ในเชิงอรรถ

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านล่วงไปเกินพันปี เมื่อนำพระไตรปิฎกที่ประเทศพุทธศาสนาแต่ละประเทศรักษาไว้มาเทียบกัน ก็พูดได้โดยรวมว่า เหมือนกันลงกัน แม้จะมีตัวอักษรที่ผิดแผกแตกต่างกันบ้าง เช่น จ เป็น ว บ้าง เมื่อเทียบโดยปริมาณทั้งหมดแล้ว ก็นับว่าเล็กน้อยยิ่ง แสดงถึงความถูกต้องแม่นยำในการรักษาที่ทำกันมาด้วยความตั้งใจและตระหนักถึงความสำคัญอย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีความภูมิใจโดยชอบธรรมว่า เรารักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้เป็นแบบเดิมแท้ ดังเป็นที่ยอมรับกันเป็นสากลคือนักปราชญ์ วงวิชาการทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นมหายาน หรือเถรวาท หรือวัชรยาน ว่าพระสูตรต่างๆ ของพระพุทธศาสนาแบบมหายานที่เป็นอาจารย์วาท เป็นของที่แท้จริงขึ้นมาภายหลัง ไม่รักษาคำสอนเดิมแท้ๆ ไว้ คัมภีร์ส่วนมากก็สาบสูญไป เขาก็เลยมายอมรับกันว่า คำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้าที่จะทำได้ครบสมบูรณ์ที่สุด ก็ต้องมาอยู่ในพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทของเรา

การสังคายนานั้นต้องให้รู้ว่าเป็นการที่จะรักษาคำสอนเดิมเอาไว้ให้แม่นยำที่สุด ไม่ใช่ว่าพระภิกษุที่สังคายนามีสิทธิ์เอาความคิดเห็นของตนใส่ลงไป

บางคนเข้าใจผิดว่า ในการสังคายานี้ ผู้ที่เข้าร่วมสังคายนา จะไปปรับไปแต่งไปทำอะไรกับพระไตรปิฎก ดีไม่ดีอาจจะถึงกับเข้าใจว่ามาแต่งพระไตรปิฎกกันใหม่ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปไกล แสดงว่าไม่รู้จักรับการสังคายนา และไม่รู้เรื่องอะไรเลย

แต่เราก็ต้องรู้ด้วยว่า ในพระไตรปิฎกไม่มีเฉพาะคำตรัสของพระพุทธเจ้าอย่างเดียว คำของพระสาวกก็มี เช่นคำของพระสารีบุตรที่ได้แสดงวิธีสังคายนาเป็นตัวอย่างไว้ นั่นก็เป็นพระสูตรอยู่ในพระไตรปิฎก ชื่อ สังคิติสูตร แต่ธรรมที่พระสารีบุตรนำมาสังคายนาไว้ในสังคิติสูตรนั้น ก็คือคำตรัสของพระพุทธเจ้าหรือธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ นั่นเอง นอกจากนั้นก็มีการสนทนากับผู้อื่น ซึ่งมีคำของผู้อื่นรวมอยู่ด้วยในนั้น

หลักคำสอนอะไรต่างๆ ก่อนพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับ ทรงนำมาเล่าให้บันทึกปฏิบัติกันต่อไป ก็มาอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย อย่างเรื่องชาดก เฉพาะส่วนที่เป็นตัวคำสอนแท้ๆ

คัมภีร์ที่นิพนธ์แม่หลังพุทธกาลก็มีบ้าง อย่างในคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระโมคคัลลีสืบตรัสสเถระ ประธานสังคายนา เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นมาเล่มหนึ่ง (ชื่อว่า กถาวัตถุ) เพื่อชำระคำสั่งสอนที่ผิดพลาดของพระบางพวกในสมัยนั้น

แต่การวินิจฉัยนั้นก็ขึ้นเพียงว่า ท่านยกเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่โน่นที่นี้ ในเรื่องเดียวกันนั้น มารวมกันไว้เป็นหลักฐานอ้างอิง เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องนั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าอย่างไร อย่างนี้ก็กลายเป็นคัมภีร์ใหม่ แต่แท้จริงก็เป็นกรนำเอาพุทธพจน์ในเรื่องนั้นๆ มารวมไว้ในอีกลักษณะหนึ่ง โดยมีเรื่องราวหรือข้อพิจารณาอะไรอย่างหนึ่งเป็นแกน

ฉันทูสังคีติและภายหลังจากนั้น

เมื่อการติดต่อสื่อสารคมนาคมในโลกสะดวกมากขึ้นแล้ว ครั้นถึงช่วงระยะครบ ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา และประเทศพุทธศาสนาต่างก็จัดงานสมโภชเป็นการใหญ่ในประเทศของตน ก็ได้มีการสังคายนาระหว่างชาติขึ้นเป็นครั้งแรกที่ประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๕๙ ที่พระสงฆ์และนักปราชญ์จากประเทศพุทธศาสนาเถรวาททุกประเทศ และประเทศที่มีการศึกษาพระพุทธศาสนา ได้มาประชุมทวนทานพระไตรปิฎกบาลีของพม่าที่เตรียมไว้ พร้อมทั้งพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่างๆ ของนานาประเทศ เรียกว่า ฉันทูสังคีติ อันที่ยอมรับทั่วไปในประเทศพุทธศาสนาทั้งหลาย

อย่างไรก็ดี หลังจากฉันทูสังคีติเสร็จสิ้นแล้วไม่นาน ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงและความผันผวนทางการเมืองในประเทศพม่า ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นเหตุให้การดูแลรักษาและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับฉันทูสังคีติ ไม่ดำเนินมาอย่างราบรื่น จนเกิดความเข้าใจลับสนขึ้นระหว่างพระไตรปิฎกฉบับเดิมของพม่าที่ใช้เป็นต้นร่างสำหรับพิจารณาในการสังคายนา กับฉบับที่เป็นผลงานของการสังคายนา

บัดนี้ กองทุนสนทนาศรรมนำสุขในพระสังฆราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการนำพระไตรปิฎกฉบับฉန္ฑลสังคิตติที่สอบทานโดยที่ประชุมสงฆ์เถรวาทนานาชาตินี้ มาจัดพิมพ์ด้วยอักษรโรมันที่เป็นสากลแก่ผู้อ่านในนานาประเทศ

จากการดำเนินการด้วยความเพียรพยายามอย่างตั้งใจจริง และโดยกระบวนการวิธีที่รอบคอบรัดกุม จึงมีรายงานของคณะผู้ทำงานว่า ได้พบพระไตรปิฎกฉบับฉန္ฑลสังคิตติที่พิมพ์ต่างวาระ และสามารถกำหนดแยกได้ระหว่างฉบับต้นร่าง กับฉบับที่พิมพ์จากผลงานอันได้ทวนทานแล้ว ตลอดจนรู้เข้าใจฉบับที่พิมพ์ครั้งต่อๆ มาได้ตามเป็นจริง ทำให้ได้ต้นฉบับที่มั่นใจที่สุดกับทั้งยังได้สอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่างๆ ของหลายประเทศซ้ำอีกครั้งหนึ่งด้วย เหมือนกับทำให้จุดหมายของฉန္ฑลสังคิตติบรรลุผลสมบูรณ์

นอกจากนี้ คณะผู้ทำงานได้นำเทคโนโลยีสารสนเทศของยุคปัจจุบันที่ล่าสุดมาใช้ประโยชน์ด้วย ทำให้จัดวางระบบการค้นคว้าอ้างอิงได้อย่างมีประสิทธิภาพ และได้ฐานข้อมูลที่พร้อมอย่างยิ่งสำหรับงานอย่างอื่น เกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกที่อาจจะจัดทำต่อไป เช่น การนำข้อมูลลงในซีดีรอม โดยมีโปรแกรมค้นหาให้สะดวก เป็นต้น

ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม แก่นแท้หรือสาระสุดท้ายของงานนี้ก็คือ การดำรงรักษาพระพุทธพจน์ที่สืบทอดมาถึงเราในรูปของพระไตรปิฎกภาษาบาลีไว้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุด คงเดิมตามที่มีการรวบรวมพุทธพจน์ครั้งแรกในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ให้ผู้อ่านเข้าถึงคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้าโดยตรง โดยไม่มีมติของบุคคลอื่นใดมาทับถมกัน แม้แต่ความคิดเห็นของพระธรรมสังคาคาหารจารย์ ซึ่งหากจะมีท่านก็ได้บอกแจ้งหมายแยกไว้ เป็นการเปิดโล่งต่อการใช้ปัญญาของผู้ศึกษาอย่างเต็มที่

ภาคสอง

พระไตรปิฎกเข้ากันได้กับสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน

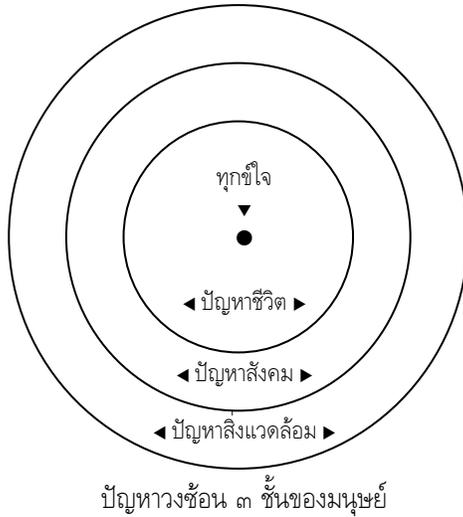
แม้ว่าอารยธรรมมนุษย์จะเจริญก้าวหน้ามากมาย ผ่านเวลาหลายพันปี จนถึงบัดนี้ที่เรียกกันว่า ยุคโลกาภิวัตน์ แต่มนุษย์ก็ยังไม่พ้นหรือห่างไกลออกไปเลยจากปัญหาความทุกข์ และการเบียดเบียนบีบคั้น ตลอดจนสงคราม มนุษย์หวังจากระบบจริยธรรมของลัทธิศาสนาต่างๆ ที่จะมาช่วยแก้ไขปัญหเหล่านี้ แต่ลัทธิศาสนาโดยทั่วไป จะมอบให้เพียงบทบัญญัติ หรือคำสั่งบังคับต่างๆ ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามด้วยศรัทธา ให้มนุษย์พ้นจากปัญหาในตัวเอง และปัญหาระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ไปขึ้นต่อการลงโทษและการให้รางวัลจากอำนาจที่เชื่อว่าอยู่นเหนือธรรมชาติ

ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาตามพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกบาลีมีลักษณะพิเศษ ที่สอนระบบจริยธรรมแห่งการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง ให้หลุดพ้นจากปัญหาทั้งหลาย สู่ความเป็นอิสระที่แท้จริงโดยไม่ต้องไปขึ้นต่ออำนาจบงการจากภายนอก

มนุษย์ยุคปัจจุบัน ได้เจริญมาถึงขั้นตอนหนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นจุดสูงสุดแห่งอารยธรรม และ ณ จุดนี้ อารยธรรมก็นำปัญหาที่เป็นความทุกข์ครบทุกด้านมามอบให้แก่มนุษย์ กล่าวคือ ปัญหาชีวิต ปัญหาสังคม ที่มาบรรจบถึงความครบถ้วนด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อม

เป็นที่ชัดเจนว่า อารยธรรมที่เจริญมาสูงที่สุดอย่างนี้ สามารถมอบปัญหาที่เป็นความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้อย่างครบถ้วน แต่ไม่สามารถนำมนุษย์ให้หลุดพ้นจากทุกข์แห่งปัญหาเหล่านั้นได้

มนุษย์จำนวนมากขึ้นๆ ได้เริ่มมองเห็นว่า พระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกเป็นคำตอบสำหรับปัญหาแห่งความทุกข์ทั้งหมดนี้ ของมวลมนุษย์ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นเป็นวงกลมซ้อน ๓ ชั้นดังในแผนภูมิต่อไปนี้

วงในที่สุดคือปัญหาชีวิต และปัญหาชีวิตที่ลึกซึ้งที่สุดคือปัญหาความทุกข์ในจิตใจของมนุษย์ แม้แต่อย่างหยาบที่สุด คือความเครียด ก็เป็นปัญหาหนักยิ่งของมนุษย์ยุคปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่เรียกว่าชำนาญพิเศษในการกำจัดปัญหาชีวิตชั้นสุดท้าย คือความทุกข์ในใจนี้ ถึงขั้นที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติด้วยปัญญา และกำจัดเชื้อแห่งความทุกข์ในใจให้หมดสิ้นไป ทำให้จิตใจเป็นอิสระโปร่งโปร่งใส โดยไม่มีทุกข์เกิดขึ้นอีกเลย

จากตัวเองออกมาข้างนอก ในวงกว้างออกไป คือ ปัญหาสังคม อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ผิด ซึ่งกลายเป็นความรุนแรงเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์

ในการแก้ปัญหาในระดับนี้ พระพุทธศาสนาก็ปรากฏเด่นตลอดมาในฐานะเป็นศาสนาที่เผยแพร่โดยไม่ต้องใช้คมดาบ ไม่เคยมีสงครามศาสนา และไม่มีหลักการใดๆ ที่จะนำไปใช้เป็นข้ออ้างในการรุกรานหรือทำสงครามได้เลย พระพุทธศาสนามีประวัติแห่งความสงบอย่างแท้จริง สอนเมตตาที่เป็นสากล จนนักปราชญ์ยอมรับกันว่า พระพุทธศาสนาเป็นขบวนการสันตินิยมที่แท้แรกสุด

ของโลก พระไตรปิฎกจึงเป็นแหล่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์ผู้ปรารถนาสันติสามารถเรียนรู้หลักการและวิธีการในการดำรงรักษาสันติภาพให้แก่โลกมนุษย์

วงนอกสุดที่ล้อมรอบตัวมนุษย์และสังคม ก็คือสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย โดยเฉพาะระบบนิเวศ ซึ่งเวลานี้ได้เกิดปัญหาร้ายแรงที่สุดซึ่งคุกคามต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้ เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า เกิดจากแนวคิดผิดพลาดที่เป็นฐานของอารยธรรมปัจจุบัน คือ ความคิดความเชื่อที่มองเห็นมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ แล้วให้มนุษย์มีทัศนคติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ มุ่งจะเอาชนะและมีอำนาจที่จะจัดการกับธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของมนุษย์ การที่จะแก้ปัญหานี้ได้ มนุษย์ต้องการแนวคิดใหม่มาเป็นฐาน

ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาสอนทางสายกลาง ที่ให้รู้ตามเป็นจริงว่า ธรรมชาติเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวง รวมทั้งมนุษย์ด้วย ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบที่อิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน

มนุษย์เป็นองค์ประกอบพิเศษในระบบความสัมพันธ์นั้น โดยเป็นส่วนที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้ เมื่อมนุษย์นั้นได้พัฒนาตนให้มีคุณสมบัติดีงาม ทั้งในด้านพฤติกรรมที่จะเป็นไปในทางเกื้อกูลกัน ในด้านจิตใจให้มีเจตจำนงในทางสร้างสรรค์ และในด้านปัญญาให้เข้าใจถูกต้องถึงระบบความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันว่าจะต้องให้ระบบสัมพันธ์นั้นดำเนินไปด้วยดีได้อย่างไร

เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาคุณภาพดีแล้ว ก็จะต้องจักดำเนินชีวิตและจัดดำเนินการทั้งหลายที่จะเกื้อหนุนให้ระบบความสัมพันธ์แห่งธรรมชาติทั้งปวงนั้นเป็นไปในทางที่สมานเกื้อกูลกันยิ่งขึ้น เป็นทางนำมนุษย์ให้เข้าถึงโลกที่เป็นสุขไว้การเบียดเบียน

พูดสั้นๆ ว่า พระพุทธศาสนามอบให้ฐานความคิดอย่างใหม่ ที่เปลี่ยนแนวทางการพัฒนามนุษย์ จากการเป็นคู่แข่งที่ชิงชัยกับธรรมชาติ มาสู่ความเป็นองค์ประกอบที่เกื้อกูลต่อระบบแห่งการอยู่ร่วมกันของธรรมชาตินั้น

เมื่อมองเห็นประโยชน์ของพระพุทธศาสนาในการที่จะแก้ปัญหาคือใหญ่ที่สุดนี้ พระไตรปิฎกก็จะเป็นแหล่งอันอุดมสมบูรณ์ของการศึกษาค้นคว้าเพื่อจุดหมายดังกล่าว

การจัดหมวดหมู่คัมภีร์ในพระไตรปิฎก

บัดนี้ จะหันมาพิจารณาโครงสร้างและการจัดองค์ประกอบของพระไตรปิฎก

ในประเทศไทย พระไตรปิฎกได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑ การตีพิมพ์เสร็จเรียบร้อยและมีการฉลองในพ.ศ. ๒๔๓๖ พร้อมกับงานรัชดาภิเษก พระไตรปิฎกที่ตีพิมพ์ครั้งนั้นจัดเป็นจบละ ๓๙ เล่ม

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๘ ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์ใหม่เป็นพระไตรปิฎกฉบับที่สมบูรณ์ เพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแด่รัชกาลที่ ๖ เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ มีจำนวนจบละ ๔๕ เล่ม ซึ่งได้ถือเป็นหลักในการจัดแบ่งเล่มพระไตรปิฎกในประเทศไทยสืบมาจนปัจจุบัน และเพื่อความสะดวก การอ้างอิงในสรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎกต่อไปนี้ ก็ขยับยัดพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐเป็นหลักเช่นกัน

กล่าวโดยทั่วไป พระธรรมวินัย หรือธรรมและวินัย ที่บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎกนั้นแหละ เป็นหลักในการจัดหมวดหมู่ของพระไตรปิฎก

เค้าโครงในการจัดหมวดหมู่มีดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้

เค้าโครงในการจัดหมวดหมู่คัมภีร์พระไตรปิฎก

สรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (เรียงตามลำดับเล่ม)

ก. พระวินัยปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งเป็น ๕ คัมภีร์ (เรียกย่อหรือหัวใจว่า *อา ปา ม จู ป*)^{*} ๘ เล่ม

เล่ม ๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ (กฎหรือข้อบังคับที่เป็นหลักใหญ่สำหรับพระภิกษุ) ๑๙ ข้อแรก ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติหนักหรือความผิดสถานหนัก คือ ปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓ และอนิยต ๒

เล่ม ๒ มหาวิภังค์ ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ข้อที่เหลือ ซึ่งอยู่ในระดับอาบัติเบาหรือความผิดสถานเบา คือ ตั้งแต่นิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ จนครบสิกขาบท ๒๒๗ หรือที่มักเรียกกันว่า คีล ๒๒๗

* ที่ย่อเป็น *อา* กับ *ปา* นั้นเนื่องมาจากวิธีจัดแบ่งอีกแบบหนึ่ง คือ

เรียกเล่ม ๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑ ว่า *อาทิกัมมิกะ* (ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนักของภิกษุ) และ

เรียกเล่ม ๒ มหาวิภังค์ ภาค ๒ กับ เล่ม ๓ ภิกษุณีวิภังค์ ว่า *ปาจิตตีย์* (ว่าด้วยสิกขาบทเกี่ยวกับอาบัติเบาของภิกษุเป็นต้นไปจนจบสิกขาบทในปาติโมกข์ของภิกษุณี)

อนึ่ง วินัยปิฎกทั้ง ๘ เล่ม หรือ ๕ คัมภีร์นี้ บางที่เรียกรวมกันให้สั้นกว่านี้อีกเป็น ๓ คัมภีร์ คือ *วิภังค์* หรือ *สุตตวิภังค์* (= มหาวิภังค์ และ ภิกษุณีวิภังค์ ได้แก่ เล่ม ๑-๓) *ชั้นชกะ* (= มหาวรรค และจุลลวรรค ได้แก่ เล่ม ๔-๗) และ *ปริวาร* (เล่ม ๘)

เล่ม ๓ ภิกษุณีวิมังค์ ว่าด้วยสิกขาบท ๓๑๑ ของภิกษุณี

เล่ม ๔ มหาวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ (ระเบียบข้อบังคับทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นอยู่และการดำเนินกิจการของภิกษุสงฆ์) ตอนต้น มี ๔ ชั้นชกะ (หมวด) คือ เรื่องกำเนิดภิกษุสงฆ์และการอุปสมบท อุโบสถ จำพรรษา และปาวณา

เล่ม ๕ มหาวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ ตอนต้น (ต่อ) มี ๖ ชั้นชกะ (หมวด) คือ เรื่องเครื่องนุ่ง เก้าอี้ กฐิน จีวร นิคกรรม และการทะเลาะวิวาทและสามัคคี

เล่ม ๖ จุลวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ ตอนปลาย มี ๔ ชั้นชกะ คือ เรื่องนิคกรรม ภูฐานวิธึ และการระงับอธิกรณ์

เล่ม ๗ จุลวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ตอนปลาย (ต่อ) มี ๘ ชั้นชกะ คือ เรื่องข้อบัญญัติปลีกย่อย เรื่องเสนาสนะ ลังสมเภท วัตรต่างๆ การงดสวดปาติโมกข์ เรื่องภิกษุณี เรื่องสังคายนา ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒

เล่ม ๘ ปริวาร คู่มือถามตอบข้อมความรู้พระวินัย

ข. พระสูตรต้นตปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือพระธรรมเทศนา คำบรรยาย หรืออธิบายธรรมต่างๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมใน พระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๕ นิกาย (เรียกย่อหรือหัวใจว่า *ที ม ล อ ขู*) ๒๕ เล่ม คือ

๑. ทีฆนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดยาว) ๓ เล่ม
๒. มัชฌิมนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง) ๓ เล่ม
๓. สังยุตตนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่เกี่ยวกับหัวข้อเรื่องเดียวกัน) ๕ เล่ม
๔. อังคุตตรนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่จัดเป็นหมวดตามจำนวนข้อธรรม) ๕ เล่ม
๕. ขุททกนิกาย (ชุมนุมพระสูตร ภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราว เบ็ดเตล็ด) ๙ เล่ม

๑. ทีฆนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดยาว)

เล่ม ๙ สीलขันธวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๓ สูตร เริ่มด้วย พรหม-ชาลสูตร (หลายสูตรกล่าวถึงความถึงพร้อมด้วยสीलขันธ ซึ่งบางทีก็จำแนกเป็นจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล จึงเรียกว่า *สीलขันธวรรค*)

เล่ม ๑๐ มทาวรรค มีพระสูตรขนาดยาว ๑๐ สูตร ส่วนมากชื่อเริ่มด้วย *มทา* เช่น มหาปริณิพพานสูตร มหาสมยสูตร มหาสติปัญญาสูตร เป็นต้น

เล่ม ๑๑ ปาฎิกวรรค (ปาถิกวรรค ก็เรียก) มีพระสูตรขนาดยาว ๑๑ สูตร เริ่มด้วยปาฎิกสูตร หลายสูตรมีชื่อเสียง เช่น จักกวัตติสูตร อัคคัญญสูตร ลิงคาลกสูตร และสังคีติสูตร

๒. มัชฌิมนิกาย (ชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง)

เล่ม ๑๒ มูลปัณณาสก์ (บั้นต้น) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๐ สูตร บางสูตรอาจจะคุ้นชื่อ เช่น ธรรมทายาทสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สติปัฏฐานสูตร รัตนสูตร วิมังกษสูตร

เล่ม ๑๓ มัชฌิมปัณณาสก์ (บั้นกลาง) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๐ สูตร ที่อาจจะคุ้นชื่อเช่น เสขปฏิปทาสูตร ชีวกสูตร อุปาลิวาสสูตร อภยราชกุมารสูตร มาคัณฑียสูตร รัฏฐุปาลสูตร โพธิราชกุมารสูตร องคุลิมาลสูตร ธรรมเจดีย์สูตร วาเสฏฐสูตร

เล่ม ๑๔ อุपरูปัณณาสก์ (บั้นปลาย) มีพระสูตรขนาดกลาง ๕๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกันหลากหลาย เช่น เทวทหสูตร โคปกโมคคัลลานสูตร สปัปริสสูตร มหาจัตตารีสกสูตร อานาปานสติสูตร กายคตาสติสูตร ภัทเทกรัตตสูตร จูฬกรรมวิมังคสูตร สัจจวิมังคสูตร ปุณโณวาทสูตร สฬายตนวิมังคสูตร อินทริยภาวนาสูตร

๓. สังยุตตนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่เกี่ยวกับหัวเรื่องเดียวกันๆ คือ ชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นกลุ่มๆ เรียกว่า *สังยุตต์* หนึ่งๆ ตามเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวม ๕๖ สังยุตต์ มี ๗,๗๖๒ สูตร)

เล่ม ๑๕ สคาถวรรค รวมคาถาภาษิตที่ตรัสและกล่าวตอบบุคคลต่างๆ เช่น เทวดา มาร ภิกษุณี พราหมณ์ พระเจ้าโกศล เป็นต้น จัดเป็นกลุ่มเรื่องตามบุคคลและสถานที่ มี ๑๑ สังยุตต์

เล่ม ๑๖ นิทานวรรค ครึ่งเล่มว่าด้วยเหตุและปัจจัย คือหลักปฏิบัติสมบูรณ์ นอกนั้น มีเรื่องธาตุ การบรรลुธรรม สังสารวัฏ ลมสักการะ เป็นต้น จัดเป็น ๑๐ สังยุตต์

เล่ม ๑๗ ชั้นถาวรวรรค ว่าด้วยเรื่องชั้น ๕ ในแง่มุมต่างๆ มีเรื่องเบ็ดเตล็ดรวมทั้งเรื่อง สมาธิ และทิวทัศน์ต่างๆ ปะปนอยู่บ้าง จัดเป็น ๑๓ สังยุตต์

เล่ม ๑๘ สฬายตนวรรค เกือบครึ่งเล่มว่าด้วยอายตนะ ๖ ตามแนวไตรลักษณ์ เรื่องอื่นมีเบญจศีล ข้อปฏิบัติให้ถึงอสังขตะ อันตคาทิกทิวทัศน์ เป็นต้น จัดเป็น ๑๐ สังยุตต์

เล่ม ๑๙ มหาวรรค ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ แต่เรียงลำดับเป็นมรรค (พร้อมทั้งองค์ธรรมก่อนมรรค) โพชฌงค์ สติปัญญา อินทรีย์ สัมมัปปธาน พละ อิทธิบาท รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น นิเวศน์ สังโยชน์ อริยสัจจ์ ฌาน ตลอดจนถึงองค์คุณของพระโสดาบันและอานิสงส์ของการบรรลุโสดาปัตติผล จัดเป็น ๑๒ สังยุตต์

๔. อังคตตรนิกาย (ชุมนุมพระสูตรที่เพิ่มจำนวนขึ้นทีละหน่วย คือชุมนุมพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นหมวดๆ เรียกว่า นิบาต หนึ่งๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรมที่เพิ่มขึ้น เริ่มตั้งแต่หมวด ๑, หมวด ๒ ฯลฯ ไปจนถึงหมวด ๑๑ รวม ๑๑ นิบาต หรือ ๑๑ หมวดธรรม มี ๙,๕๕๗ สูตร)

เล่ม ๒๐ เอก-ทุก-ติกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๑ (เช่น ธรรมเอกที่ฝีกอบรมแล้ว เหมาะแก่การใช้งาน ได้แก่ จิต องค์คุณภายในอันเอกที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ ได้แก่ ความไม่ประมาท ฯลฯ รวมทั้งเรื่องเอตทัคคะ) หมวด ๒ (เช่น สุข ๒ ลิปสามชุต, คนพาล ๒, บัณฑิต ๒, ปฏิสันถาร ๒, ฤทธิ์ ๒ ฯลฯ) หมวด ๓ (เช่น มารดาบิดามีฐานะต่อบุตร ๓ อย่าง, ความเมา ๓, อธิปไตย ๓, ลีลา ๓ ฯลฯ)

เล่ม ๒๑ จตุกกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๔ (เช่น อริยธัมม์ หรือ อารยธรรม ๔, พุทธบริษัท ๔, ปธาน ๔, อคติ ๔, จักร ๔, สังคหวัตถุ ๔ ฯลฯ)

เล่ม ๒๒ ปัญจก-ฉกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๕ (เช่น พละ ๕, นีวรณ ๕, อภินหปัจจเวกษณ ๕, นักรบ ๕ ฯลฯ) และ หมวด ๖ (เช่น สาราณียธรรม ๖, อนุตตริยะ ๖, คารวตา ๖, อภัพพฐาน ๖, ฯลฯ)

เล่ม ๒๓ สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด ๗ (เช่น อริยทรัพย์ ๗, อนุสัย ๗, อปริหานิยธรรม ๗, สัมปปริสธรรม ๗, กัลยาณมิตรธรรม ๗, ภรรยา ๗ ฯลฯ) หมวด ๘ (เช่น โลกธรรม ๘, คุณสมบัติของภิกษุที่จะไปเป็นทูต ๘, ทาน ๘, ทานวัตถุ ๘, การบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๓ ในระดับต่างๆ ๘, สัมปปริสทาน ๘, ทิฏฐธัมมิก-สัมปรายิกัตถิกรธรรม ๘ ฯลฯ) และหมวด ๙ (เช่น อาฆาตวัตถุ ๙, อนุปปพนิโรธ ๙, อนุปปพวิหาร ๙, นิพพานันตา ๙ ฯลฯ)

เล่ม ๒๔ ทสก-เอกาทสกนิบาต ว่าด้วยธรรม หมวด ๑๐ (เช่น สังโยชน์ ๑๐, สัญญา ๑๐, นาถกรณธรรม ๑๐, วัชฌิธรรม ๑๐ ฯลฯ) และ หมวด ๑๑ (เช่น ธรรมที่เกิดต่อกันตามธรรมดา ไม่ต้องเจตนา ๑๑, อานิสงส์เมตตา ๑๑ ฯลฯ)

ในอังกุตรนิกายมีข้อธรรมหลากหลายลักษณะ ตั้งแต่ที่ภูจฐัมมิกัตถะ ถึงปรมัตถะ ทั้งสำหรับบรรพชิตและสำหรับคฤหัสถ์ กระจายกันอยู่โดยเรียงตามจำนวน

๕. ขุททนิกาย (ชุมนุมพระสูตร คาถาภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราว เบ็ดเตล็ดที่จัดเข้าในสัณนิกายแรกไม่ได้ ๑๕ คัมภีร์)

เล่ม ๒๕ รวมคัมภีร์ย่อย ๕ คือ

(๑) **ขุททกปาฐะ** รวมบทสวดย่อยๆ เช่น มงคลสูตร รตนสูตร กรณียเมตตสูตร

(๒) **ธรรมบท** บทแห่งธรรม หรือบทร้อยกรองเอ่ยเอื้อนธรรม มี ๔๒๓ คาถา

(๓) **อุทาน** พระสูตรแสดงคาถาพุทธอุทาน มีความน่าเป็นร้อยแก้ว ๘๐ เรื่อง

(๔) **อิติวุตตกะ** พระสูตรที่ไม่ขึ้นต้นด้วย “เอวมเม สุตัง” แต่เชื่อมความเข้าสู่คาถาด้วยคำว่า “อิติ วุจฺจติ” รวม ๑๑๒ สูตร

(๕) สุตตนิบาต ชุมนุมพระสูตรชุดพิเศษ ซึ่งเป็นคาถาล้วน หรือมีร้อยแก้วเฉพาะส่วนที่เป็นความนำ รวม ๗๑ สูตร

เล่ม ๒๖ มีคัมภีร์ย่อย ๔ ซึ่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรองคือคาถาล้วนได้แก่

(๑) วิมานวัตถุ เรื่องผู้เกิดในสวรรค์อยู่วิมาน เล่าการทำมาหากินของตนในอดีต ที่ทำให้ได้ไปเกิดเช่นนั้น ๘๕ เรื่อง

(๒) เปตวัตถุ เรื่องเปรตเล่ากรรมชั่วในอดีตของตน ๕๑ เรื่อง

(๓) เถรคาถา คาถาของพระอรหันตเถระ ๒๖๔ รูป ที่กล่าวแสดงความรู้สึกสงบประณีตในการบรรลุธรรม เป็นต้น

(๔) เถรีคาถา คาถาของพระอรหันตเถรี ๗๓ รูป ที่กล่าวแสดงความรู้สึกเช่นนั้น

เล่ม ๒๗ ชาตก ภาค ๑ รวมบทร้อยกรองคือคาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ และมีคาถาภาษิตของผู้อื่นปนอยู่บ้าง ภาคแรก ตั้งแต่เรื่องที่มีคาถาเดียว (เอกนิบาต) ถึงเรื่องมี ๔๐ คาถา (จัตตาสีสนิบาต) รวม ๕๒๕ เรื่อง

เล่ม ๒๘ ชาตก ภาค ๒ รวมคาถาอย่างในภาค ๑ นั้นเพิ่มอีก แต่เป็นเรื่องอย่างยาว ตั้งแต่เรื่องมี ๕๐ คาถา (ปัญญานิบาต) ถึงเรื่องมีคาถามากมาย (มหานิบาต) จบลงด้วยมหาเวสสันดรชาตก ซึ่งมี ๑,๐๐๐ คาถาภาคนี้มี ๒๒ เรื่อง บรรจบทั้งสองภาค เป็น ๕๔๗ ชาตก

เล่ม ๒๙ มหานิทเทส ภาษิตของพระสารีบุตรอธิบายขยายความ พระสูตร ๑๖ สูตร ในอัญญากรรรคแห่งสุดท้าย

เล่ม ๓๐ จุฬินิทเทส ภาษิตของพระสารีบุตรอธิบายขยายความ พระสูตร ๑๖ สูตรในปารายนวรรค และชัคควิสาณสูตร ในอูรควรรคแห่งสุดท้าย

เล่ม ๓๑ ปฏิสัมภิตามรรค ภาษิตของพระสารีบุตร อธิบายข้อธรรมที่ ลึกซึ้งต่างๆ เช่น เรื่อง ญาณ ทิฏฐิ อานาปาน อินทริย วิโมกข์ เป็นต้น อย่าง พิสดาร เป็นทางแห่งปัญญาแตกฉาน

เล่ม ๓๒ อุปทาน ภาค ๑ บทประพันธ์ร้อยกรอง (คาถา) แสดง ประวัติพระอรหันต์ โดยเฉพาะในอดีตชาติ เริ่มด้วยพุทธอุปทาน (ประวัติของ พระพุทธเจ้า) บัจเจกพุทธอุปทาน (เรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้า) ต่อด้วย เถรอุปทาน (อัฐตประวัติแห่งพระอรหันตเถระ) เริ่มแต่พระสารีบุตร พระ มหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ ฯลฯ พระอานนท์ ต่อ เรื่อยไปจนจบภาค ๑ รวม ๔๑๐ รูป

เล่ม ๓๓ อุปทาน ภาค ๒ คาถาประพันธ์แสดงอัฐตประวัติพระอรหันตเถระ ต่ออีกจนถึงรูปที่ ๕๕๐

ต่อนั้นเป็นเถรอุปทาน แสดงเรื่องราวของพระอรหันตเถรี ๔๐ เรื่อง เริ่มด้วยพระเถรีที่ไม่คันทาม ๑๖ รูป ต่อด้วยพระเถรีที่สำคัญ คือ พระ มหาปชาบดีโคตมี พระเขมา พระอุบลวรรณา พระปฏาจารย์ ฯลฯ พระ ยโสธรา และท่านอื่นๆ

ครั้นจบอุปทานแล้ว ท้ายเล่ม ๓๓ นี้ มีคัมภีร์ พุทธวงส์ เป็นคาถา ประพันธ์แสดงเรื่องของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ที่พระพุทธเจ้า พระองค์ปัจจุบันเคยได้ทรงเฝ้าและได้รับพยากรณ์ จนถึงประวัติของพระองค์เอง รวมเป็นพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์

จบแล้วมีคัมภีร์สั้นๆ ชื่อ จรียาปิฎก เป็นท้ายสุด แสดงพุทธจริยาในอดีตชาติ ๓๕ เรื่องที่มีแล้วในชาดก แต่เล่าด้วยคาถาประพันธ์ใหม่ ซึ่งตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีบางข้อ

ขุททกนิบาตนี้ เมื่อมองโดยภาพรวม ก็จะเห็นลักษณะที่กล่าวว่าเป็นที่ชุมนุมของคัมภีร์ปลีกย่อยเบ็ดเตล็ด คือ แม้จะมีถึง ๑๕ คัมภีร์ รวมได้ถึง ๙ เล่ม แต่

- มีเพียงเล่มแรกเล่มเดียว (๒๕) ที่หนักในด้านเนื้อหาหลักธรรม แต่ก็ เป็นคัมภีร์เล็กๆ ในเล่มเดียวมีถึง ๕ คัมภีร์ ทุกคัมภีร์มีความสำคัญและลึกซึ้งมาก

- อีก ๓ เล่ม (๒๘-๒๙-๓๐) คือ นิทเทส และ ปฏิสัมภิตามรรค แม้จะแสดงเนื้อหาธรรมโดยตรง แต่ก็ เป็นคำอธิบายของพระสาวก (พระสารีบุตร) ที่ไขความพุทธพจน์ที่มีอยู่แล้วในคัมภีร์ข้างต้น (ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของ อรรถกถา)

- ที่เหลือจากนั้นอีก ๘ คัมภีร์ ล้วนเป็นบทประพันธ์ร้อยกรอง ที่มุ่งความไพเราะงดงามให้เร้าความรู้สึก เช่น เสริมศรัทธาเป็นต้น คือ

เล่ม ๒๖ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เภรคาถา เภรีคาถา เล่าประสบการณ์ ความรู้สึก และคติของคนดี คนชั่ว ตลอดจนพระอรหันตสาวกที่จะเป็นตัวอย่าง/แบบอย่างสำหรับเร้าให้เกิดความรู้สึกสังเวช เตือนใจ และเร้ากำลังใจ ให้ละความชั่ว ทำความดี และเพียรบำเพ็ญอริยมรรค

เล่ม ๒๗-๒๘ ซาดก แสดงคติธรรมที่สั่งสอนและเร้าเตือนให้กำลังใจจากการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าเอง

เล่ม ๓๒-๓๓ อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก เป็นบทร้อยกรอง บรรยายประวัติ ปฏิปทา และจริยา ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก ในแนวของวรรณศิลป์ที่จะเสริมปลาทะและจรรโลงศรัทธาในพระรัตนตรัย

ค. พระอภิธรรมปิฎก

ประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม คือหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ (เรียกย่อหรือหัวใจว่า ส วิ ธา ปุ ก ย ป) ๑๒ เล่ม ดังนี้

๑. ัมมสังคณี
๒. วิมังค์
๓. ธาตุกถา
๔. ปุคคลบัญญัติ
๕. กถาวัตถุ
๖. ยมก
๗. ปัญฐาน

เล่ม ๓๔ (ัมม)สังคณี ต้นเล่มแสดงมาติกา (แม่บท) อันได้แก่บทสรุปแห่งธรรมทั้งหลายที่จัดเป็นชุดๆ มีทั้งชุด ๓ เช่น จัดทุกสิ่งทุกอย่างประดามี เป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม ชุดหนึ่ง เป็น อดีตธรรม อนาคตธรรม ปัจจุบันธรรม ชุดหนึ่ง ฯลฯ และชุด ๒ เช่นจัดทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสังขตธรรม อสังขตธรรม ชุดหนึ่ง โลกียธรรม โลกุตตรธรรม ชุดหนึ่ง เป็นต้น รวมทั้งหมดมี ๑๖๔ ชุด หรือ ๑๖๔ มาติกา

ตอนต่อจากนั้น ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญของคัมภีร์นี้เป็นคำวิไลชชญา ขยายความมาติกาที่ ๑ เป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคธรรม ที่กระจายออกไปในแง่ของจิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ท้ายเล่มมีอีก ๒ บท แต่ละบทแสดงคำอธิบายย่อหรือคำจำกัดความ ข้อธรรมทั้งหลายในมาติกาที่กล่าวถึงข้างต้นจนครบ ๑๖๔ มาติกา ได้คำจำกัด ความข้อธรรมใน ๒ บทต่างแนวกันเป็น ๒ แบบ (แต่บทท้ายจำกัดความไว้ เพียง ๑๒๒ มาติกา)

เล่ม ๓๕ วิมังค์ ยกหลักธรรมสำคัญๆ ขึ้นมาแจกแจง แยกแยะอธิบาย กระจายออกให้เห็นทุกแง่ และวินิจฉัยจนชัดเจนจบไปเป็นเรื่องๆ รวมอธิบาย ทั้งหมด ๑๘ เรื่อง คือขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท สติปัญญา ๔ ลัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ ฌาน อปัมฺมัญญา คีล ๕ ปฏิสัมภีทา ๔ ญาณประเภทต่างๆ และเบ็ดเตล็ดว่าด้วยอกุศลธรรมต่างๆ อธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่า วิมังค์ ของ เรื่องนั้น เช่น อธิบายขันธ ๕ ก็เรียก *ขันธวิมังค์* เป็นต้น รวมมี ๑๘ วิมังค์

เล่ม ๓๖ มี ๒ คัมภีร์ คือ *ชาตูกถา* นำข้อธรรมในมาติกาทั้งหลาย และ ข้อธรรมอื่นๆ อีก ๑๒๕ อย่าง มาจัดเข้าในขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ ว่าข้อใดจัดเข้าได้หรือไม่ได้ในอย่างไร และ *บุคคลบัญญัติ* บัญญัติ ความหมายของชื่อที่ใช้เรียกบุคคลต่างๆ ตามคุณธรรม เช่นว่า *โสดาบัน* ได้แก่ “บุคคลผู้ละสังโยชน์ ๓ ได้แล้ว” ดังนี้ เป็นต้น

เล่ม ๓๗ กถาวัตถุ คัมภีร์ที่พระโมคคัลลิตบุดรติสเถระ ประธานการสังคายนาครั้งที่ ๓ เรียบเรียงขึ้นเพื่อแก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ ในพระพุทธศาสนาครั้งนั้น ซึ่งได้แตกแยกกันออกไปแล้วถึง ๑๘ นิกาย เช่น ความเห็นว่า พระอรหันต์เสื่อมจากอภัตตผลได้ เป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิดได้ ทุกอย่างเกิดจากกรรม เป็นต้น ประพันธ์เป็นคำปูลงฉาวิไลสน่ามีทั้งหมด ๒๑๙ กถา

เล่ม ๓๘ ยมก ภาค ๑ คัมภีร์ยมนี้อธิบายหลักกรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขตอย่างชัดเจน และทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ๆ (ยมก แปลว่า “คู่”) เช่น ถามว่า “ธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศล เป็นกุศลมูล หรือว่า ธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศลมูล เป็นกุศล”, “รูป (ทั้งหมด) เป็นรูปขันธ์ หรือว่ารูปขันธ์ (ทั้งหมด) เป็นรูป”, “ทุกข์ (ทั้งหมด) เป็นทุกข์ขันธ์ หรือว่าทุกข์ขันธ์ (ทั้งหมด) เป็นทุกข์” หลักกรรมที่นำมาอธิบายในเล่มนี้มี ๗ คือ มูล (เช่นกุศลมูล) ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ สังขาร อนุสัย ถามตอบอธิบายเรื่องใด ก็เรียกว่า ยมก ของเรื่องนั้นๆ เช่น มูลยมก ขันธยมก เป็นต้น เล่มนี้จึงมี ๗ ยมก

เล่ม ๓๙ ยมก ภาค ๒ ถามตอบอธิบายหลักกรรมเพิ่มเติมจากภาค ๑ อีก ๓ เรื่อง คือ จิตตยมก ธรรมยมก (กุศล-อกุศล-อัปยาคตธรรม) อินทริยยมก บรรจุเป็น ๑๐ ยมก

เล่ม ๔๐ ปฏฐาน ภาค ๑ คัมภีร์ปฏฐาน อธิบายปัจจัย ๒๔ โดยพิสดาร แสดงความสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแง่ด้านต่างๆ ธรรมที่นำมาอธิบายก็คือ ข้อธรรมที่มีในมัตติกา คือแม่บทหรือบทสรุปธรรม ซึ่งกล่าวไว้แล้วในต้นคัมภีร์สังคณีนั่นเอง แต่อธิบายเฉพาะ ๑๒๒ มัตติกาแรกๆ ที่เรียกว่า อภิธรรมมัตติกา

ปฏิฐานเล่มแรกนี้ อธิบายความหมายของปัจจัย ๒๔ เป็นการปูพื้นความเข้าใจเบื้องต้นก่อน จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อหาของเล่ม คือ อนุโลมติกปฏิฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โดยปัจจัย ๒๔ นั้น เช่นว่า กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม โดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างไร กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมโดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างไร อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมโดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างไร กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมโดยอาร์มมณปัจจัยอย่างไร ฯลฯ ฯลฯ (เล่มนี้อธิบายแต่ในเชิงอนุโลม คือตามนัยปกติ ไม่อธิบายตามนัยปฏิสธ จึงเรียกว่า อนุโลมปฏิฐาน)

เล่ม ๔๑ ปฏิฐาน ภาค ๒ อนุโลมติกปฏิฐาน ต่อ คืออธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด ๓ ต่อจากเล่ม ๔๐ เช่น อดีตธรรมเป็นปัจจัยแก่ปัจจุบันธรรมโดยอาร์มมณปัจจัย (พิจารณารูป เสียง เป็นต้น ที่ดับเป็นอดีตไปแล้ว ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดความโทมนัสขึ้น ฯลฯ) เป็นต้น

เล่ม ๔๒ ปฏิฐาน ภาค ๓ อนุโลมทุกปฏิฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลาย ในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) เช่น โลภียธรรมเป็นปัจจัยแก่โลภียธรรม โดยอาร์มมณปัจจัย (รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาน ฯลฯ) ดังนี้ เป็นต้น

เล่ม ๔๓ ปฏิฐาน ภาค ๔ อนุโลมทุกปฏิฐาน ต่อ

เล่ม ๔๔ ปฏิฐาน ภาค ๕ ยังเป็นอนุโลมปฏิฐาน แต่อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทต่างๆ ข้ามชุดกันไปมา ประกอบด้วย อนุโลมทุกติกปฏิฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) เช่น อธิบาย “กุศลธรรมที่เป็นโลกุตตรธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เป็นโลกียธรรม โดยอธิปัตติปัจจัย” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมติกทุกปฏิฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) อนุโลมติกติกปฏิฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงระหว่าง

ต่างชุดกัน เช่น อธิบายว่า “กุศลธรรมที่เป็นอดีตธรรม เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เป็นปัจจุบันธรรม” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมทุกทุกปฏิฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน เช่น ชุดโลกียะโลกุตตระ กับชุดสังขตะอสังขตะ เป็นต้น

เล่ม ๔๕ ปฏิฐาน ภาค ๖ เป็นปัจจนียปฏิฐาน คืออธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายอย่างเล่มก่อนๆ นั้นเอง แต่อธิบายแง่ปฏิเสชแยกเป็น ปัจจนียปฏิฐาน คือ ปัจจนีย (ปฏิเสช) + ปัจจนีย (ปฏิเสช) เช่นว่า ธรรมที่ไม่ใช่กุศล อาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศลเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัย เป็นอย่างไร อนุโลมปัจจนียปฏิฐาน คือ อนุโลม + ปัจจนีย (ปฏิเสช) เช่นว่า อาศัยโลกียธรรม ธรรมที่ไม่ใช่โลกุตตระธรรม เกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัย เป็นอย่างไร ปัจจนียอนุโลมปฏิฐาน คือ ปัจจนีย (ปฏิเสช) + อนุโลม เช่นว่า อาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล ธรรมที่เป็นอกุศล เกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร และในทั้ง ๓ แบบนี้ แต่ละแบบ จะอธิบายโดยใช้ธรรมในแม่บทชุด ๓ แล้วต่อด้วยชุด ๒ แล้วข้ามชุดระหว่างชุด ๒ กับชุด ๓ ชุด ๓ กับชุด ๒ ชุด ๓ กับชุด ๓ ชุด ๒ กับชุด ๒ จนครบทั้งหมดเหมือนกัน ดังนั้นแต่ละแบบจึงแยกชอยละเอียดออกไปเป็น ติก- ทุก- ทุกติก- ติกทุก- ติกติก- ทุกทุก- ตามลำดับ (เขียนให้เต็มเป็นปัจจนียติกปฏิฐาน ปัจจนียทุกปฏิฐาน ปัจจนียทุกติกปฏิฐาน ฯลฯ ดังนี้เรื่อยไปจนถึงท้ายสุดคือ ปัจจนียอนุโลมทุกทุกปฏิฐาน)

คัมภีร์ปฏิฐานนี้ ท่านอธิบายค่อนข้างละเอียดเฉพาะเล่มต้นๆ เท่านั้น เล่มหลังๆ ท่านแสดงไว้แต่หัวข้อหรือแนว และทิ้งไว้ให้ผู้เข้าใจแนวนั้นแล้ว เอาไปแจกแจงโดยพิสดารเอง โดยเฉพาะเล่มสุดท้ายคือภาค ๖ แสดงไว้ย่อ ย่อที่สุด แม้กระนั้นก็ยังเป็นหนังสือถึง ๖ เล่ม หรือ ๓,๓๒๐ หน้า กระจายพิมพ์ ถ้าอธิบายโดยพิสดารทั้งหมด จะเป็นเล่มหนังสืออีกจำนวน มากมายหลายเท่าตัว ท่านจึงเรียกปฏิฐานอีกชื่อหนึ่งว่า *มหาปกรณ์* แปลว่า “ตำราใหญ่” ใหญ่ทั้งโดยขนาดและโดยความสำคัญ

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระไตรปิฎกมีเนื้อความทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๒ แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๒ พระ สุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๒ และพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระ ธรรมชั้น ๒

อรรถกถาและคัมภีร์รุ่นต่อมา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงคำสอนคือพระธรรมวินัยแล้ว สาวกทั้ง พระสงฆ์และคฤหัสถ์ก็นำหลักธรรมวินัยนั้นไปเล่าเรียนศึกษา คำสอนหรือ พุทธพจน์ส่วนใดที่ยาก ต้องการคำอธิบาย นอกจากทูลถามจากพระพุทธเจ้า โดยตรงแล้ว ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่เป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์คอยแนะนำ ชี้แจงช่วยตอบข้อสงสัย

คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญก็ได้รับการทรงจำถ่ายทอดต่อกันมา ควบคู่กับหลักธรรมวินัยที่เป็นแม่บทนั้นๆ จากสาวกรุ่นก่อนสู่สาวกรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจง อธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบและมีลำดับไปตามพระไตรปิฎกด้วย

คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักธรรมวินัย หรือคำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า อรรถกถา

เมื่อมีการทรงจำถ่ายทอดพระไตรปิฎกด้วยวิธีขปาฐะ ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาประกอบควบคู่ไปด้วย จนกระทั่งเมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร ณ ประเทศลังกา ประมาณพ.ศ. ๔๖๐ ตำนานก็กล่าวว่า ได้มีการจารึกอรรถกถาร่วมไปด้วยเช่นกัน

อนึ่ง พึงสังเกตว่า พุทธพจน์หรือข้อความในพระไตรปิฎกนั้น ในภาษาวิชาการท่านนิยมเรียกว่า บาลี หรือ พระบาลี หมายถึงพุทธพจน์ที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎก ไม่พึงสับสนกับ ภาษาบาลี (คำว่า บาลี มาจาก ปาลุ ธาตุ ซึ่งแปลว่า “รักษา”) สำหรับบาลีหรือพระไตรปิฎกนั้น ท่านทรงจำถ่ายทอดกันมาและจารึกเป็นภาษาบาลีมคธ แต่อรรถกถา สืบมาเป็นภาษาสิงหล

ทั้งนี้สำหรับพระไตรปิฎกนั้นชัดเจนอยู่แล้ว ในฐานะเป็นตำราแม่บท อยู่ข้างผู้สอน จึงจะต้องรักษาให้คงอยู่อย่างเดิมโดยแม่นยำที่สุดตามพระดำรัสของพระผู้สอนนั้น ส่วนอรรถกถาเป็นคำอธิบายสำหรับผู้เรียน จึงจะต้องช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีที่สุด เมื่ออรรถกถาสืบมาในลังกา ก็จึงถ่ายทอดกันเป็นภาษาสิงหล จนกระทั่งถึงช่วง พ.ศ. ๙๕๐-๑๐๐๐ จึงมีพระอาจารย์ผู้ใหญ่ เช่น พระพุทธโฆสะ และพระธรรมปาละ เดินทางจากชมพูทวีป มายังลังกา และแปลเรียบเรียงอรรถกถากลับเป็นภาษาบาลีมคธ อย่างที่มีอยู่และใช้ศึกษากันในปัจจุบัน

ลักษณะสำคัญของอรรถกถา คือ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตรแต่ละส่วนแต่ละตอนแต่ละเรื่อง ก็มีอรรถกถาที่อธิบายจำเพาะสูตรจำเพาะส่วนตอนหรือเรื่องนั้นๆ และอธิบายตามลำดับไป โดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักธรรมหลักวินัย และเล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้นๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้นๆ ขึ้น พร้อมทั้ง

เชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเป็นไปต่างๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น

พระไตรปิฎกมีอรรถกถาที่อธิบายตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้เรียบเรียง
ก.พระวินัยปิฎก		
๑.พระวินัยปิฎก (ทั้งหมด)	สมันตปาสาทิกา	พระพุทธโฆสะ
ข.พระสุตตันตปิฎก		
๒.ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	"
๓.มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	"
๔.สังยุตตนิกาย	สารัตถตปกาลินี	"
๕.อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี	"
๖.ขุททกปาฐะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	"
๗.ธรรมบท (")	ธัมมปทัฏฐกถา*	"
๘.อุทาน (")	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๙.อิติวุตตกะ (")	"	"
๑๐.สุตตันนิบาต (")	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆสะ
๑๑.วิมานวัตถุ (")	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๒.เปตวัตถุ (")	"	"
๑๓.เถรคาถา (")	"	"
๑๔.เถรีคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
๑๕.ชาดก (")	ชาดกัฏฐกถา*	พระพุทธโฆสะ

* ที่จริงมีชื่อเฉพาะว่า *ปรมัตถโชติกา* ด้วยเหมือนกัน และที่ว่าพระพุทธโฆสะเป็นผู้เรียบเรียงคัมภีร์ทั้งสองนั้นนั้น คงจะเป็นหัวหน้าคณะ โดยมีผู้อื่นร่วมงานด้วย

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้เรียบเรียง
๑๖.นิทเทส (ขุททกนิกาย)	สังฆัมมปชโชติกา	พระอุปเสนะ
๑๗.ปฏิสัมภิกามัคค์ (")	สังฆัมมปกาสิณี	พระมหานาม
๑๘.อปทาน (")	วิสุททชนวิลาสินี	(นามไม่แจ้ง)*
๑๙.พุทธวงส์ (")	มธูรัตถวิลาสินี	พระพุทธทัตตะ
๒๐.จริยาปิฎก (")	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ค.พระอภิธรรมปิฎก		
๒๑.ธัมมสังคณี	อัญญุสสาสิณี	พระพุทธโฆสะ
๒๒.วิภังค์	สัมโมหวิโนทนี	"
๒๓.ทั้ง ๕ คัมภีร์ที่เหลือ	ปัญญาปกรณัญญุกถา	"

นอกจากอรรถกถาซึ่งเป็นที่ปรึกษาหลักในการเล่าเรียนคึกษาพระไตรปิฎกแล้ว คัมภีร์พระพุทธศาสนภาษาบาลีที่เกิดขึ้นในยุคต่างๆ หลังพุทธกาล ยังมีอีกมากมาย ทั้งก่อนยุคอรรถกถา หลังยุคอรรถกถา และแม้ในยุคอรรถกถาเอง แต่ไม่ได้เรียบเรียงในรูปลักษณะที่จะเป็นอรรถกถา

คัมภีร์สำคัญบางคัมภีร์ เป็นผลงานอิสระของพระเถระผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย ท่านเรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านจัดวางเอง หรือเกิดจากเหตุการณ์พิเศษ เช่น การตอบคำถามชี้แจงข้อสงสัยของผู้อื่นเป็นต้น ปกรณหรือคัมภีร์พิเศษเช่นนี้ บางคัมภีร์ได้รับความเคารพนับถือและอ้างอิงมาก โดยเฉพาะคัมภีร์ เนตติ เปฏุโกปเทส และ มลिनทปัญหา ซึ่งเกิดขึ้นก่อนยุคอรรถกถา ในพม่าจัดเข้าเป็นคัมภีร์ในพระไตรปิฎกด้วย (อยู่ในหมวดขุททกนิกาย)

* คัมภีร์จุฬาดังวลส์ (แต่งในพม่า) ว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสะ

ในยุคอรรถกถา คัมภีร์ วิสุทธิมัคค์ ของพระพุทธโฆสะ ผู้เป็นพระอรรถกถาจารย์องค์สำคัญ แม้จะถือกันว่าเป็นปกรณัมพิเศษ ไม่ใช่เป็นอรรถกถา เพราะท่านเรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านตั้งเอง ไม่ใช่อธิบายพระไตรปิฎกตอนใดตอนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ก็ได้รับความนับถือมากเหมือนเป็นอรรถกถา เรียกได้ว่าเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา ประเทศพุทธศาสนาเถรวาทต่างให้ความสำคัญ ถือเป็นแบบแผนในการศึกษาหลักพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ที่เกิดหลังยุคอรรถกถา ก็มีทั้งคัมภีร์ที่อยู่ในสายเดียวกับอรรถกถา คือเป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก และอธิบายอรรถกถา และอธิบายกันเอง เป็นชั้นๆ ต่อกันไป กับทั้งคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก เช่นตำนานหรือประวัติและไวยากรณ์ เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้ มีชื่อเรียกแยกประเภทต่างกันไปหลายอย่าง จะกล่าวเฉพาะในสายของอรรถกถา คือที่อธิบายต่อกออกไปจากอรรถกถา และเฉพาะที่ควรรู้อันนี้ก็คือ ฎีกา และอนุฎีกา

เมื่อเรียงลำดับคัมภีร์ในสายพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็จะเป็นดังนี้

- (ก) บาลี คือพระไตรปิฎก
- (ข) อรรถกถา คือ คัมภีร์ที่อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก
- (ค) ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา หรือขยายความต่อจากอรรถกถา
- (ง) อนุฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายขยายความต่อจากฎีกาอีกทอดหนึ่ง

ส่วนคัมภีร์ชื่ออย่างอื่นต่อจากนี้ไปที่มีอีกหลายประเภท บางที่ท่านใช้คำเรียกรวมๆ กันไปว่า ตัพพินิมุต (แปลว่า “คัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากนั้น”)

คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีอยู่มากมาย ทั้งในสายและนอกสาย พระไตรปิฎกนี้ ในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมาได้ตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือออกมาแล้วเพียงจำนวนน้อย ส่วนมากยังคงค้างอยู่ในใบลาน เพื่อจะมีการตื่นตัวที่จะตรวจชำระและตีพิมพ์กันมากขึ้นในช่วงเวลาใกล้ๆ นี้ จึงจะต้องรออีกสักระยะหนึ่งซึ่งคงไม่นานนัก ที่ชาวพุทธและผู้สนใจจะได้มีคัมภีร์พุทธศาสนาไว้ศึกษาค้นคว้า อย่างค่อนข้างบริบูรณ์

สำหรับคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถานั้น ได้มีการตีพิมพ์เป็นเล่มพร้อมแล้วในปีพ.ศ. ๒๕๓๕ ส่วนคัมภีร์อื่นๆ รุ่นหลังต่อๆ มา ที่มีค่อนข้างบริบูรณ์พอจะหาได้ไม่ยากก็คือคัมภีร์ที่ใช้เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม

เนื่องจากคัมภีร์เหล่านี้ มีความสัมพันธ์อธิบายความต่อกัน กล่าวคือ อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎก และฎีกาขยายความต่อจากอรรถกถา หรือต่อจากคัมภีร์ระดับอรรถกถา จึงจะได้ทำบัญชีลำดับเล่ม จับคู่คัมภีร์ที่อธิบายกันไว้ เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจในการที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป และเพื่ออำนวยความสะดวกในการโยงข้อมูลระหว่างคัมภีร์

บัญชีลำดับเล่ม พระไตรปิฎก จับคู่กับ อรรถกถา

I. พระวินัยปิฎก

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑	มหาวิภังค ๑	วินย.๑*	1	วินยฎฐกถา (สมนตปาสาทิกา) ๑	วินย.๑.๑
	๑.๑ เวรณชกณฺฑ- ปาราชิกกณฺฑ		1.1 เวรณชกณฺฑ- ปาราชิกกณฺฑ		
๒	มหาวิภังค ๒	วินย.๒	2	วินยฎฐกถา (สมนตปาสาทิกา) ๒	วินย.๑.๒
	๒.๑ เทรสกณฺฑ- อนียตกณฺฑ		2.1 เทรสกณฺฑ- อนียตกณฺฑ		
๓	นิสฺสคฺยิกกณฺฑ- อธิกรณสมถา	วินย.๓	2.2 นิสฺสคฺยิกกณฺฑ- อธิกรณสมถา	วินย.๑.๓	
	ภิกขุณีวิภังค		2.3 ภิกขุณีวิภังค		
๔	มหาหคฺค ๑	วินย.๔	3	วินยฎฐกถา (สมนตปาสาทิกา)	วินย.๑.๓
	มหาหคฺค ๒		3.1 มหาหคฺค		
๖	จุลลวคฺค ๑	วินย.๖	3.2 จุลลวคฺค		
๗	จุลลวคฺค ๒	วินย.๗			
๘	ปริวาร	วินย.๘	3.3 ปริวาร		

II. พระสุตตันตปิฎก

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๙	ทีฆนิกาย สีสกฺขนฺฑวคฺค	ที.ส.	4	ทีฆนิกายฎฐกถา (สุมฺงฺคลวิลาสิณี) ๑	ที.๑.๑

*อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกในภาคภาษาอังกฤษใช้ตามฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑๐	ทีฆนิกาย มหาวคค	ที.ม.	5	ทีฆนิกายฎกถา (สุมงคลวิลาสินี) ๒	ที.อ.๒
๑๑	ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค	ที.ปา.	6	ทีฆนิกายฎกถา (สุมงคลวิลาสินี) ๓	ที.อ.๓
๑๒	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก	ม.มู.	7	มชฺฌิมนิกายฎกถา (ปฺปญฺจสุทฺถิ) ๑	ม.อ.๑
	๑๒.๑ มูลปริยายวคค- สีหนาทวคค		7.1	มูลปริยายวคค- สีหนาทวคควณฺณนา	
	๑๒.๒ โอปมมวคค- จูฬยมวคค		8	มชฺฌิมนิกายฎกถา (ปฺปญฺจสุทฺถิ) ๒	ม.อ.๒
	๑๒.๒ โอปมมวคค- จูฬยมวคค		8.1	โอปมมวคค- จูฬยมวคควณฺณนา	
๑๓	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก	ม.ม.	9	มชฺฌิมนิกายฎกถา (ปฺปญฺจสุทฺถิ) ๓	ม.อ.๓
			9.1	มชฺฌิมปณฺณาสก- วณฺณนา	
๑๔	มชฺฌิมนิกาย อุปฺปริปณฺณาสก	ม.อุ.	10	มชฺฌิมนิกายฎกถา (ปฺปญฺจสุทฺถิ) ๔	ม.อ.๔
			10.1	อุปฺปริปณฺณาสก- วณฺณนา	
๑๕	สํยุตตนิกาย สคาวคค	ส.ส.	11	สํยุตตนิกายฎกถา (สํารตฺตปกาสินี) ๑	ส.อ.๑
			11.1	สคาวคควณฺณนา	
๑๖	สํยุตตนิกาย นินทานวคค	ส.น.	12	สํยุตตนิกายฎกถา (สํารตฺตปกาสินี) ๒	ส.อ.๒

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑๗	สํยุตตนิกาย ขนธวารวคค	สํ.ข.		12.1 นินทานวคควณฺณนา 12.2 ขนธวคควณฺณนา	
๑๘	สํยุตตนิกาย สฬายตทวคค	สํ.สฬ.	13	สํยุตตนิกายภูจกถา (สารตถปกาสิณี) ๓ 13.1 สฬายตทวคค- วณฺณนา	สํ.อ.๓
๑๙	สํยุตตนิกาย มหาวารวคค	สํ.ม.		13.2 มหาวารวคควณฺณนา	
๒๐	องคฺตตตรนิกาย ๑		14	องคฺตตตรนิกายภูจกถา (มีนเรถปุรณี) ๑	อง.อ.๑
	๒๐.๑ เอกนิปาต	อง.เอก.		14.1 เอกนิปาตวณฺณนา	
	๒๐.๒ ทุกนิปาต	อง.ทุก.	15	องคฺตตตรนิกายภูจกถา (มีนเรถปุรณี) ๒	อง.อ.๒
	๒๐.๓ ติกนิปาต	อง.ติก.		15.1 ทุกนิปาตวณฺณนา	
๒๑	องคฺตตตรนิกาย ๒			15.2 ติกนิปาตวณฺณนา	
	๒๑.๑ จตฺกุกนิปาต	อง.จตฺกุก.		15.3 จตฺกุกนิปาตวณฺณนา	
๒๒	องคฺตตตรนิกาย ๓		16	องคฺตตตรนิกายภูจกถา (มีนเรถปุรณี) ๓	อง.อ.๓
	๒๒.๑ ปญจกนิปาต	อง.ปญจก.		16.1 ปญจกนิปาตวณฺณนา	
	๒๒.๒ ฉกุกนิปาต	อง.ฉกุก.		16.2 ฉกุกนิปาตวณฺณนา	
๒๓	องคฺตตตรนิกาย ๔			16.3 สตตทกนิปาตวณฺณนา	
	๒๓.๑ สตตทกนิปาต	อง.สตตทก.			

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๒๔	๒๓.๒ อฎฐกนิปาต	อญ.อฎฐก.		16.4 อฎฐกนิปาตวณฺณนา	
	๒๓.๓ นวกนิปาต	อญ.นวก.		16.5 นวกนิปาตวณฺณนา	
	อญฺคฺตฺตฺรนิกาย ๕				
	๒๔.๑ ทสกนิปาต	อญ.ทสก.		16.6 ทสกนิปาตวณฺณนา	
	๒๔.๑ เอกาทสกนิปาต	อญ.เอกา- ทสก.		16.7 เอกาทสกนิปาต- วณฺณนา	
๒๕	ขุทฺทกนิกาย ๑		17	ขุทฺทกนิกายฎฺฐกถา	ขุทฺทก.อ.
	๒๕.๑ ขุทฺทกปาฐ	ขุ.ขุ.		ขุทฺทกปาฐวณฺณนา (ปรมตฺถโชติกา)	
	๒๕.๒ ฌมฺมปท	ขุ.ธ.	18	ฌมฺมปทฎฺฐกถา ๑	ธ.อ.๑
			ยฆวคฺควณฺณนา		
			19	ฌมฺมปทฎฺฐกถา ๒	ธ.อ.๒
				อปฺปมาท-จิตฺตวคฺค- วณฺณนา	
			20	ฌมฺมปทฎฺฐกถา ๓	ธ.อ.๓
				ปฺปฬ-พาลวคฺควณฺณนา	
			21	ฌมฺมปทฎฺฐกถา ๔	ธ.อ.๔
				ปณฺติต-สทฺสสวคฺควณฺณ- นา	
			22	ฌมฺมปทฎฺฐกถา ๕	ธ.อ.๕
				ปาป-ชฺราวคฺควณฺณนา	
			23	ฌมฺมปทฎฺฐกถา ๖	ธ.อ.๖
				อตุต-โกชวคฺควณฺณนา	

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๒๖	๒๕.๓ อุทาน	ช.อุ.	24	ธมมปทฎจกถา ๗ มล-นาคควคควณณนา	ธ.อ.๗
			25	ธมมปทฎจกถา ๘ ตณฺหา-พฺราหฺมณวคฺค- วณฺณนา	ธ.อ.๘
			26	ชุทฺทหนิกายฎจกถา อุทานวณฺณนา (ปรมตถที่ปนี)	อุ.อ.
	๒๕.๔ อิติวุตตก	ช.อิตี.	27	ชุทฺทหนิกายฎจกถา อิติวุตตวณฺณนา (ปรมตถที่ปนี)	อิตี.อ.
			28	ชุทฺทหนิกายฎจกถา สุตฺตนิปาตวณฺณนา (ปรมตถไซตฺติกา) ๑	สุตฺต.อ.๑
	๒๕.๕ สุตตนิปาต	ช.สุ.	29	ชุทฺทหนิกายฎจกถา สุตฺตนิปาตวณฺณนา (ปรมตถไซตฺติกา) ๒	สุตฺต.อ.๒
			30	ชุทฺทหนิกายฎจกถา วิมานวตฺตวณฺณนา (ปรมตถที่ปนี)	วิมาน.อ.
	๒๖.๑ วิมานวตฺต	ช.วิมาน.	31	ชุทฺทหนิกายฎจกถา เปตวตฺตวณฺณนา (ปรมตถที่ปนี)	เปต.อ.
	๒๖.๓ เถรคาถา	ช.เถร.			

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๒๗	๒๖.๓.๑ เอก-ติก- นิปาต	ขุ.เถรี. ขุ.ชา.		32.1 เอกนิปาตวณฺณนา	
	๒๖.๓.๒ จตุกก- มหานิปาต		33	ขุททกนิกายภูจกถา เถรคาถาวณฺณนา (ปรมตถทีปนี) ๒ 32.2 จตุกก-มหานิปาต- วณฺณนา	เถร.อ.๒
	๒๖.๔ เถรีคาถา		34	ขุททกนิกายภูจกถา เถรีคาถาวณฺณนา (ปรมตถทีปนี)	เถรี.อ.
	ขุททกนิกาย ๓		35	ชาตกภูจกถา ๑ เอกนิปาตวณฺณนา (๑)	ชา.อ.๑
	๒๗.๑ ชาตก ๑		36	ชาตกภูจกถา ๒ เอกนิปาตวณฺณนา (๒)	ชา.อ.๒
	เอก-จตตาลีสนิปาต		37	ชาตกภูจกถา ๓ ทุกนิปาตวณฺณนา	ชา.อ.๓
			38	ชาตกภูจกถา ๔ ติก-ปญจกนิปาตวณฺณนา	ชา.อ.๔
			39	ชาตกภูจกถา ๕ ฉก-ทสกนิปาตวณฺณนา	ชา.อ.๕
			40	ชาตกภูจกถา ๖ เอกาทสก-ปภิกถณก- นิปาตวณฺณนา	ชา.อ.๖
			41	ชาตกภูจกถา ๗ วิสตี-จตตาลีสนิปาต- วณฺณนา	ชา.อ.๗

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๒๘	ขุททกนิกาย ๔ ๒๘.๒ ชาตก ๒ ปญญาส-มหานิปาต	ขุ.ชา.	42	ชาตกฏจกถา ๘ ปญญาส-สตุตตินิปาต- วณฺณนา	ชา.อ.๘
			43	ชาตกฏจกถา ๙ มหานิปาตวณฺณนา (๑)	ชา.อ.๙
			44	ชาตกฏจกถา ๑๐ มหานิปาตวณฺณนา (๒)	ชา.อ.๑๐
๒๙	ขุททกนิกาย ๕ ๒๙.๑ มหานิทฺเทส	ขุ.ม.	45	ขุททกนิกายฎจกถา มหานิทฺเทสวณฺณนา (สทฺธมฺมปฐฺโชติกา)	นิท.อ.๑
๓๐	ขุททกนิกาย ๖ ๓๐.๑ จูฬนิทฺเทส	ขุ.จู.	46	ขุททกนิกายฎจกถา จูฬนิทฺเทสวณฺณนา (สทฺธมฺมปฐฺโชติกา)	นิท.อ.๒
๓๑	ขุททกนิกาย ๗ ๓๑.๑ ปฏฺฐสมฺภิทามคฺค	ขุ.ปฏฺ.	47	ขุททกนิกายฎจกถา ปฏฺฐสมฺภิทามคฺควณฺณนา (สทฺธมฺมปกาลินี) ๑	ปฏฺฐ.อ.๑
			48	ขุททกนิกายฎจกถา ปฏฺฐสมฺภิทามคฺควณฺณนา (สทฺธมฺมปกาลินี) ๒	ปฏฺฐ.อ.๒
๓๒	ขุททกนิกาย ๘ ๓๒.๑ อปทาน ๑	ขุ.อป.	49	ขุททกนิกายฎจกถา อปทานวณฺณนา (วิสุทฺทชนฺวิลาสินี) ๑	อป.อ.๑

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๓๓	๓๒.๑.๑ พุทธวคค	ขุ.อป.	50	49.1 พุทธวคควณฺณนา ขุททกนิกายฎกถา อปทานวณฺณนา (วิสุทฺธชนวีลาสินี) ๒	อป.๑.๒
	๓๒.๑.๒ สีทาสนีย- เมตเตยฺยวคค			50.1 สีทาสนีย-เมตเตยฺย- วคควณฺณนา	
	ขุททกนิกาย ๔			50.2 ภัททาลิ-ภัททียวคค- วณฺณนา	
	๓๓.๑ อปทาน ๒			50.3 เถรียาปทานวณฺณนา	
	๓๓.๑.๑ ภัททาลิ- ภัททียวคค	ขุ.พุทฺธ.	51	ขุททกนิกายฎกถา พุทฺธวณฺณนา (มจฺจฺจตฺตวีลาสินี) ๒	พุทฺธ.อ.
	๓๓.๑.๒ เถรียา- ปทาน			ขุททกนิกายฎกถา จริยาปิฎกวณฺณนา (ปรมตฺตที่ปนี)	
	๓๓.๒ พุทฺธวส	ขุ.จริยา.	52		
	๓๓.๓ จริยาปิฎก				

III. พระอภิธรรมปิฎก

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๓๔	ธมฺมสงฺคณี	อภิ.ส.	53	อภิธมฺมฎกถา ธมฺมสงฺคณีวณฺณนา (อฏฺฐสาลีณี)	สงฺคณี.อ.

พระไตรปิฎก			อรรถกถา		
เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ	เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๓๕	วิงฺกค	อภี.วิ.	54	อภิธมมฏกถา วิงฺกควณฺณนา (สมโมหวิโนหนิ)	วิงฺกค.อ.
๓๖	๑. ชาตูกถา	อภี.ชา.	55	อภิธมมฏกถา ชาตูกถาวิณฺณนา (ปญฺจปรณฺณฏกถา)	ปญจ.อ.
	๒. ปุคฺคสปณฺณตฺติ	อภี.ป.		55.1 ชาตูกถาวณฺณนา 55.2 ปุคฺคสปณฺณตฺติ- วณฺณนา	
๓๗	กถาวตฺถ	อภี.ก.		55.3 กถาวตฺถวณฺณนา	
๓๘	ยมก ๑	อภี.ย.		55.4 ยมกวณฺณนา	
๓๙	ยมก ๒	อภี.ย.			
๔๐	ปฏฺฐาน ๑	อภี.ป.		55.5 ปฏฺฐานวณฺณนา	
๔๑	ปฏฺฐาน ๒	อภี.ป.			
๔๒	ปฏฺฐาน ๓	อภี.ป.			
๔๓	ปฏฺฐาน ๔	อภี.ป.			
๔๔	ปฏฺฐาน ๕	อภี.ป.			
๔๕	ปฏฺฐาน ๖	อภี.ป.			

คัมภีร์สำคัญอื่นบางเล่ม

(โดยเฉพาะคัมภีร์ที่ใช้เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม)

ลำดับ	คัมภีร์หลัก	อักษรย่อ	ลำดับ	คัมภีร์ที่อธิบาย	อักษรย่อ
56	มิลินฺทปณฺหา	มิลินฺท			
57	วิสุทฺธิมคฺค ๑	วิสุทฺธิ ๑	61	วิสุทฺธิมคฺคสวณฺณนา มหาฎีกา (ปรมตถมณฺชสา) ๑	วิสุทฺธิ. ฎีกา๑

ลำดับ	คัมภีร์หลัก	อักษรย่อ	ลำดับ	คัมภีร์ที่อธิบาย	อักษรย่อ
58	วิสุทธิมคค ๒	วิสุทธิ ๒	62	วิสุทธิมคคส่วนอุคค มหาฎีกา (ปรมตถมณฑุสา) ๒	วิสุทธิ ฎีกา๒
59	วิสุทธิมคค ๓	วิสุทธิ ๓	63	วิสุทธิมคคส่วนอุคค มหาฎีกา (ปรมตถมณฑุสา) ๓	วิสุทธิ ฎีกา๓
60	อภิธรรมตถสงคห ^๑	สงคห.	60	อภิธรรมตถสงคหฎีกา (อภิธรรมตถวิภาวิณี) ๑	สงคห. ฎีกา
1	วินยฎจกถา (สมนุตปาสาทิกา) ๑ ^๒ 1.1 เวรณชกถา 1.2 ปฐม-จตุตถปาสาชิก- วณณนา	วินย.๑.๑	64	วินยฎีกา สมนุตปาสาทิกาวณณนา (สารตถที่ปณี) ๑	วินย. ฎีกา๑
2	วินยฎจกถา (สมนุตปาสาทิกา) ๒ ^๒	วินย.๑.๒	65	วินยฎีกา สมนุตปาสาทิกาวณณนา (สารตถที่ปณี) ๒	วินย. ฎีกา๒
3	วินยฎจกถา (สมนุตปาสาทิกา) ๓ ^๒	วินย.๑.๓	66	วินยฎีกา สมนุตปาสาทิกาวณณนา (สารตถที่ปณี) ๓	วินย. ฎีกา๓
-	ขุททกนิกาย สุตตนิปาต มงคลสูตร ^๓	-	67	วินยฎีกา สมนุตปาสาทิกาวณณนา (สารตถที่ปณี) ๔	วินย. ฎีกา๔
70	ภิกขุปาติโมกขपालิ	ปาติโมกข	68	มงคลตถที่ปณี ๑	มงคล.๑
			69	มงคลตถที่ปณี ๒ (ลำดับที่ 1, 2, 3, 64, 65, 66, 67)	มงคล.๒

^๑ พิมพ์รวมเป็นหนังสือเล่มเดียวกัน

^๒ คือ อรรถกถาวินัยที่เรียงลำดับไว้ตอนต้นแล้ว

^๓ ได้แก่พระไตรปิฎก เล่ม ๒๕ ขุททกปาจ (๕-๖/๓-๔) และสุตตนิปาต (๓๑๗-๓๑๘/๓๗๖-๓๗๗)

บทสรุป

เพื่อทบทวนสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ ความสำคัญของพระไตรปิฎก อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑. พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งพุทธพจน์คือพระดำรัสของ พระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เอง เท่าที่ตกทอด มาถึงเรา มีมาในพระไตรปิฎก เรารู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก

๒. พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระศาสนาของพุทธศาสนิกชน เพราะ เป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เป็นศาสนาแทนพระองค์ เราจะเฝ้าหรือรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระดำรัสของพระองค์ที่ท่านรักษากันไว้ ในพระไตรปิฎก

๓. พระไตรปิฎกเป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธานุศาสน์ คำ สอน คำอธิบาย คัมภีร์ หนังสือ ตำรา ที่อาจารย์และนักปราชญ์ทั้งหลายพูด กล่าวหรือเรียบเรียงไว้ ที่จัดว่าเป็นของในพระพุทธานุศาสน์ จะต้องสืบขยาย ออกมาและเป็นไปตามคำสอนแม่บทในพระไตรปิฎก ที่เป็นฐานหรือเป็น แหล่งต้นเดิม

๔. พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการ ที่ กล่าวว่าเป็นพระพุทธานุศาสน์ การอธิบายหรือกล่าวอ้างเกี่ยวกับหลักการของ พระพุทธานุศาสน์ จะเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี เมื่ออ้างอิงหลักฐานใน พระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงชั้นสุดท้ายสูงสุด

๕. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธานุศาสน์ คำ สอนหรือคำกล่าวใดๆ ที่จะเป็นคำสอนในพระพุทธานุศาสน์ได้ จะต้อง สอดคล้องกับพระธรรมวินัยซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก (แม้แต่คำหรือข้อความใน พระไตรปิฎกเอง ถ้าส่วนใดถูกสงสัยว่าจะแปลกปลอม ก็ต้องตรวจสอบด้วยคำ สอนทั่วไปในพระไตรปิฎก)

๖. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติตลอดจนพฤติกรรมใดๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาด เป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงเป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา หรือเป็นความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเพื่อนำไปใช้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ แต่ถ้าไม่มีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก แม้จะมีการปฏิบัติ ก็จะไม่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะไม่ดำรงอยู่ คือจะเสื่อมสูญไป

นอกจากความสำคัญในทางพระศาสนาโดยตรงแล้ว พระไตรปิฎกยังมีคุณค่าที่สำคัญในด้านอื่นๆ อีกมาก โดยเฉพาะ

(๑) เป็นที่บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิ ความเชื่อถือ ศาสนา ปรัชญา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม เรื่องราว เหตุการณ์ และถิ่นฐาน เช่น แว่นแคว้นต่างๆ ในยุคอดีตไว้เป็นอันมาก

(๒) เป็นแหล่งที่จะสืบค้นแนวความคิดที่สัมพันธ์กับวิชาการต่างๆ เนื่องจากคำสอนในพระธรรมวินัยมีเนื้อหาสาระเกี่ยวโยงหรือครอบคลุมถึงวิชาการหลายอย่าง เช่น จิตวิทยา กฎหมาย การปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น

(๓) เป็นแหล่งเดิมของคำศัพท์บาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย เนื่องจากภาษาบาลีเป็นรากฐานสำคัญส่วนหนึ่งของภาษาไทย การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงมีอุปการะพิเศษแก่การศึกษาภาษาไทย

รวมความว่า การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกมีคุณค่าสำคัญไม่เฉพาะแต่ในการศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่อำนวยประโยชน์ทางวิชาการในด้านต่างๆ มากมาย เช่น ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา เป็นต้นด้วย

แต่นับว่าเป็นเรื่องแปลก และน่าใจหาย ที่คนสมัยนี้กลับไม่เข้าใจว่า พระไตรปิฎกคืออะไร ทำไม่ต้องรักษาพระไตรปิฎก ทำไม่ต้องเอาพระไตรปิฎกมาเป็นมาตรฐานหรือเป็นเกณฑ์วินิจฉัยว่า อะไรเป็นธรรมวินัย อะไรเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า หากปราศจากความเข้าใจพื้นฐานเช่นนี้เสียแล้ว บางคนก็อาจไปไกลถึงขนาดที่ทักท้วงเอาผิดๆ ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า ใครจะว่าอย่างไรก็ได้

นอกจากนี้ ยังมีความสับสนระหว่างตัวหลักการของพระศาสนาเองกับความคิดเห็นส่วนบุคคล ความสับสนนี้ ซึ่งก็คงเกี่ยวเนื่องกับปัญหาแรก ย่อมนำไปสู่ปัญหาต่างๆ มากมายอย่างแน่นอน

ถ้าเราถามว่าพระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร หรือสอนเรื่องอะไรว่าอย่างไร เราก็ต้องไปดูพระไตรปิฎกเพื่อหาคำตอบ เพราะเราไม่มีแหล่งอื่นที่จะตอบคำถามนี้ได้

แต่ถ้าเราถามว่า พระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไรแล้ว คุณจะว่าอย่างไร เราจะคิดอย่างไรก็เป็นสิทธิของเรา เป็นเสรีภาพของเราที่จะแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน

แม้แต่ในกรณีหลัง เพื่อความเป็นธรรมต่อพระศาสนา เราก็ควรจะต้องศึกษาคำอธิบายของท่านในคัมภีร์ต่างๆ ให้ชัดแจ้งก่อน แล้วจึงมาสรุปสิ่งที่ศึกษามาแล้ว ถ้าสรุปดีก็ตรงตามที่พระพุทธเจ้าสอน สรุปไม่ดีก็ผิดพลาด ก็ต้องศึกษาค้นคว้าต่อไป แต่อย่างน้อยก็ต้องแยกให้ชัดอย่างที่กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร ก็ว่าไปตามคำสอนของพระองค์โดยซื่อสัตย์ แล้วเราเห็นอย่างไร ก็ว่าไปตามอิสระที่เราเห็น แต่เวลานี้คนวากันงูหนึ่งสับสนไปหมด

ที่จริงนั้น หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนามีความชัดเจนแน่นอน และไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของความคิดเห็นหรือคาดเดา แต่เป็นเรื่องของหลักฐานที่ชาวพุทธถือกันว่ามาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง คือมาในพระไตรปิฎก และมีคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น อธิบายประกอบ ซึ่งชาวพุทธทุกยุคสมัย ถือว่าเป็นเนื้อเป็นตัวของพระศาสนา เป็นหลักสำคัญที่สุด และได้เพียรพยายาม

อย่างยิ่งที่จะรักษาไว้ให้แม่นยำ ด้วยการทรงจำ ศึกษาเล่าเรียน และมีการสังคายนาเป็นงานใหญ่หลายยุคสมัยตลอดมา

ใครก็ตามที่กล่าวอ้างว่าตนปฏิบัติได้โดยไม่ต้องอาศัยพระไตรปิฎก ก็คือพูดว่า ตนปฏิบัติได้โดยไม่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้า เมื่อเขาปฏิบัติโดยไม่อาศัยคำตรัสสอนของพระพุทธเจ้า เราจะเรียกการปฏิบัตินั้นว่าเป็นพระพุทธานุสาสน์ได้อย่างไร แน่หนอนว่า นั่นเป็นการปฏิบัติลัทธิความเชื่อหรือความคิดเห็นของตัวเอง หรือของใครอื่นที่คิดชอบปฏิบัตินั้นขึ้นมา หรืออย่างดีก็เป็นความที่เอามาเล่าต่อจากพระไตรปิฎก แบบฟังตามๆ กันมา ซึ่งเสี่ยงต่อความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยน

ดังนั้น ชาวพุทธทุกคนจึงควรเฝ้าจับตาระแวดระวังบุคคล ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่สร้างความสับสนระหว่างพุทธพจน์ที่แท้กับความคิดเห็นของตน โดยอ้าง “เสรีภาพทางวิชาการ” แฝงมาในรูปที่เรียกว่า “งานวิจัยทางวิชาการ” และ (๒) ประเภทที่อ้างว่าสามารถปฏิบัติได้โดยไม่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้า บุคคล ๒ ประเภทนี้ ซึ่งหาได้ไม่ยากนักในสังคมปัจจุบันของเรา ย่อมสามารถสร้างความเสียหายใหญ่หลวงต่อพระศาสนาในระยะยาวได้โดยแท้ ยิ่งเมื่อมีผู้คล้อยตามด้วยหลงเชื่อโดยง่ายเป็นจำนวนมาก

เราจึงควรตื่นตัวต่อภัยคุกคามและร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว ด้วยการส่งเสริมสัมมาปฏิบัติโดยอิงอาศัยคำสอนที่แท้ ซึ่งเราจะต้องช่วยกันรักษาให้บริสุทธิ์ อันที่จริง ถึงเวลาแล้วที่จะต้องหันมาฟื้นฟูชาวพุทธให้กลับไปสู่พระธรรมวินัย ให้รู้จักศึกษาพระไตรปิฎกกันอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง

อย่างที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ตราบไคที่พระไตรปิฎกยังมีอยู่ ตราบนั้น พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ พระพุทธศาสนาอันเป็นของแท้ดั้งเดิม ดังนั้น ตราบไคที่ยังมีพระไตรปิฎกอยู่ เราก็ยังมีโอกาสที่จะรู้จักพระพุทธศาสนาและได้รับประโยชน์ที่แท้จริงที่พึงได้จากพระศาสนาอันประเสริฐนี้

จึงหวังว่า พระไตรปิฎกบาลีจะเป็นสื่อที่เสมือนพระธรรมทูตผู้จาริกไปกว้างไกล โดยทำหน้าที่แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามตรงสุดท้าย ตามพระพุทธโอวาทที่ทรงส่งพระสาวกรุ่นแรกไปประกาศพระศาสนา เพื่อให้สัมฤทธิ์จุดหมายแห่งการแผ่ขยายประโยชน์สุขแก่พหุชนคือประชาชนชาวโลกทั้งมวลสืบไป

บันทึกของผู้แปล

ฉบับแปลภาษาอังกฤษของหนังสือเล่มนี้ ได้อาศัยข้อมูลที่เฟ้นจาก ๓ แหล่ง ดังนี้

- หนังสือ รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้
- หนังสือ กรณีธรรมกาย
- คำนำในพระไตรปิฎกบาลีอักษรโรมันฉบับใหม่ ที่จัดพิมพ์โดยกองทุนสนทนาธรรมนำสุข ในพระสังฆราชูปถัมภ์

ในเรื่องศัพท์พระพุทธศาสนา ผู้แปลยังได้ปรึกษาหนังสืออื่นๆ อีกหลายฉบับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

- *Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines* by Ven. Nyanatiloka, fourth revised edition edited by Ven. Nyanaponika

- *A Pali-English Glossary of Buddhist Technical Terms* by Ven. Bhikkhu Ñāṇamoli, edited by Ven. Bhikkhu Bodhi

- *Concise Pali-English Dictionary* by Ven. A. P. Buddhadatta Mahāthera

- *Guide to the Tipiṭaka: Introduction to the Buddhist Canon* published by White Lotus Co. Ltd.

จึงขอจารึกความขอบพระคุณต่อท่านผู้เรียบเรียงและท่านบรรณาธิการหนังสือดังกล่าวข้างต้น และขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ที่เมตตาอนุญาตให้จัดเตรียมฉบับแปลภาษาอังกฤษจากข้อเขียนของท่านที่จัดเรียงเนื้อความใหม่นี้ อีกทั้งช่วยอ่านฉบับแปลให้ในเวลาอันกระชั้นยิ่ง และให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับฉบับแปลที่ตีพิมพ์ในวารสารและฉบับสองภาษานี้ ส่วนข้อบกพร่องใดๆ ไม่ว่าในด้านภาษาหรือในด้านอื่นๆ พึงถือเป็นความรับผิดชอบของผู้แปลแต่ผู้เดียวไม่ว่าในกรณีใดทั้งสิ้น

